

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav české literatury a literární vědy

Deník 1955

Magisterská diplomová práce

autor práce: Tereza Schejbalová
studijní obor: Český jazyk a literatura
vedoucí práce: PhDr. Petr Šrámek, PhD.

Praha
2008

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Praze dne 8. 8. 2008

OBSAH

ÚVOD	3
I. DENÍK JAKO (LITERÁRNÍ) ŽÁNŘ?	6
I.1 Žánr i slepá ulička	13
I.2 Charakteristické rysy deníku	16
I.3 Deník jako princip: koláž a mozaika	20
I.4 Negativní vymezení deníku	22
I.4.1 Deníky a paměti	22
I.4.2 Deníky a korespondence	24
I.4.3 Kronika jako praforma deníku	27
I.4.4 Cestovní deník: typologie deníků	28
I.4.5 Kalendář, noviny, blog	30
II. ČTENÍ DENÍKŮ Z ROKU 1955 A ROKU 1955 Z DENÍKŮ	35
II.1 Mozaika jednoho roku	40
II.2 Malé velké události	45
III. DENÍKOVÉ PRINCIPY ROKU 1955	50
III.1 Autor a subjekt v deníku	52
III.1.1 <i>Já</i> v přítomném okamžiku	53
III.1.2 <i>Já</i> vzpomínající a <i>já</i> ve vzpomínkách	56
III.2 Ke komu se mluví	60
III.3 Čas v deníku	63
III.4 Příběh	66
IV. ZÁVĚR	70
IV.1 Rámec a vydávání deníku	71
IV.2 Život a psaní deníku	75
POUŽITÁ LITERATURA	79

ÚVOD

Uvažování o deníku jako literární (nebo obecněji umělecké) formě¹ s sebou nese vždy řadu problémů, a to na mnoha úrovních. Deníky můžeme pojímat čistě literárně-teoreticky – z hlediska literárního žánru; na základě naratologických kategorií, jako je čas, adresát, fabule versus syžet; z pohledu literárně-historického, textologického, můžeme je interpretovat nebo hodnotit. Stejně tak se ale na konkrétní deníkové texty i na deník jako fenomén můžeme dívat z pozic psychologie (i psychiatrie), filozofie, sociologie, historie nebo třeba didaktiky či kriminalistiky.

Každý pohled může mít svůj smysl, často však jedině v kontextu jednoho konkrétního deníku, a někdy dokonce jen v rámci jednoho jediného deníkového záznamu. Deník jako předmět zkoumání se totiž zároveň neustále vzpírá každému zobecnění a jasnému vymezení. Dosud se tak vedou různě zaměřené diskuse o jeho postavení v systému literárních útvarů (Je deník žánr? Jaká jsou pak jeho žánrová omezení?) i vztahu mezi uměním a skutečností vůbec (deník jako literární artefakt a deník jako dokument).

Většinu z těchto potíží můžeme hledat v okolnostech a důvodech vzniku deníku, tedy v oblasti mimoliterární a literárním měřítkům nepodléhající. Deník málokdy vzniká jako záměrné literární dílo, a přece se jím po svém vydání stane. Známe však převážně jen ty deníky, které tuto hranici překročily, a rozhodně jen tyto můžeme zkoumat o hodnotit. Přitom se však do každé reflexe deníku neustále vracejí i úvahy o tom, co a jak se s ním i s jeho autorem dělo, než svou privátní sféru opustil. Konflikt mezi jeho původní nezáměrností a soukromým charakterem (a z toho vyplývající formou i obsahem), a pozdějším zliterárněním tak způsobuje problémy nejen teoretikům, ale i jeho vydavatelům, kritikům a případně i samotnému autorovi či jeho okolí.

---

¹ Ponecháváme zde prozatím stranou pojmy jako literární deník, básnický deník, autentický nebo fiktivní deník apod., stejně jako se zatím vyhneme označení deníku jako literárního žánru.

Zároveň však právě tyto skutečnosti tolik lákají autory i čtenáře se s deníkem nějak vypořádat.² Ne vždy je tento souboj veden přímo na poli vlastního soukromého deníku. Deník jako literární forma se v mnoha ohledech nabízí i k využití v rámci prokazatelně fikcionální literatury. Význam i smysl těchto průniků však už byl dostatečně pojednán jinými a jinde.

Z povahy deníku jako předmětu zkoumání vychází ještě jedna věc, totiž neúplnost sekundární literatury o tomto tématu. Na jedné straně vyvolává deník řadu ohlasů v nejrůznějších teoretických oblastech, na straně druhé však bývají tyto práce často velmi jednostranně zaměřené. V českém literárněvědném prostředí nemáme k dispozici žádnou ucelenou „teoretickou příručku“ k deníku obecně, jedinou monografií o denících je tak vlastně Cieslarův *Hlas deníku*.³ Všechny podstatné studie a články jsou rozesety většinou v literárních časopisech a sbornících. Dodnes tak zůstává podnětné deníkově zaměřené číslo revue *Prostor* z roku 1993, které přineslo mimo jiné jediný český překlad části francouzské monografie Béatrice Didier *Le journal intime*.⁴

A podobnou situaci konstatují také autoři zahraničních prací, které zde využíváme. Jejich studie, monografie nebo úvahy však přesto nabízejí v některých ohledech ucelenější nebo jinak zaměřené pohledy na deník jako literární formu, jak se ji zde pokusíme uchopit.

Při výběru konkrétních deníkových textů se nám zdálo výhodné omezit se na jeden konkrétní a poměrně zajímavý rok, jako to učinili ve svých denících, alespoň v té podobě, jak jsou známy, dva autoři: jako základ jsme tak zvolili *Deník 1955* Jana Rychlíka a *Přestupný rok* Jiřího Koláře. Tyto dva „uzavřené“

---

² I když bohužel ne vždy lze tyto pokusy hodnotit kladně. Psaní „deníku“ může být stejně tak zcela samoučelným experimentem se čtenářem i se sebou samým, nepochopením deníkové formy. Můžeme tu zmínit zcela namátkově exhibici Igora Chauna (*Deník aneb Smrt režiséra I a II*); pokus Literárních novin o nahlédnutí do privátního života spisovatelů (cyklus *Z deníku spisovatele*, uveřejňovaný od října 1993 do srpna 1995 na stránkách tohoto periodika); nebo množství vzpomínek-pamětí-zápisů-rozhovorů všemožných osobností z oblasti politiky, showbyznysu, sportu a dalších (příčemž věk a závažnost sdělení zde nehraje žádnou roli, i pětadvacetiletá superstar má na co vzpomínat). To vše samozřejmě zmiňujeme s vědomím toho, že se tak vystavujeme stejně přísnému odsudku.

³ Cieslar, Jiří: *Hlas deníku*. Torst, Praha 2002. Tato kniha ale také jen shrnuje texty už dříve publikované v mnoha časopisech.

⁴ Didier, Béatrice: *Le journal intime*. Presses Universitaires de France, Paris 1976. Citováno zde podle přeložené části publikované in *Prostor*, 1993, č. 24, s. 90. (přeložila Margareta Troševa)

deníky jsme se pak ještě rozhodli doplnit o část výboru z obsáhlých deníků Josefa Váchala, která se vztahuje právě k roku 1955.

Zaměříme se tedy na odlišně pojaté i vydané deníky tří zcela různých autorů, které spojuje především doba jejich vzniku. Jiří Kolář (1914–2002) je autor, jehož celá tvorba je s deníkovou formou pevně spjata. Naproti tomu Jan Rychlík (1916–1964) se do širšího kontextu české (deníkové) literatury dostal teprve nedávno. Až s vydáním *Deníku 1955* (nejprve v roce 1999 časopisecky, v roce 2006 pak i knižně) přestal být Jan Rychlík znám jen jako autor filmové hudby či hudebník a muzikolog z jazzového okruhu Josefa Škvoreckého a Lubomíra Dorůžky. A nakonec Josef Váchal (1884–1969) je osoba v českém literárním i výtvarném kontextu dostatečně známá a výrazná, ovšem zřídka v rámci padesátých a pozdějších let.

Poloviny padesátých let se však ve svých deníkových textech dotýkají i další autoři, jež nelze v souvislosti s deníky opominout: především Jan Zábrana (1931–1984, výbor z deníků *Celý život*) a Jan Hanč (1916–1964, souborný svazek *Události*). Z několika důvodů jsme nakonec přidali i vzpomínkově-deníkové koláže Josefa Hiršala (1920–2003) a Bohumily Grögerové (1921) *Let let I*.

Zaměření na deníky a deníkové záznamy z jednoho jediného roku nám nabízí některé další možnosti. Pokusíme se tedy uchopit deník nejen jako abstraktní literární útvar vyvolávající řadu otázek, ale v druhé části i jako svébytnou formu, která na konkrétních textech dovoluje víc než jen zkoumání žánrových a naratologických kategorií.

I. DENÍK JAKO (LITERÁRNÍ) ŽÁNŘ?

Zásadní otázka, kolem které se velká část diskusí o deníku točí, a již by se tedy slušelo začít, je ta, zda vůbec deníky patří do tzv. literatury, respektive nakolik. Jinými slovy, jaký platí v případě deníků vztah mezi literaturou a skutečností, básnictvím a dokumentem, fikcí a autenticitou, potažmo intencionalitou (a tudíž stylizovaností) a naopak pravdivým odrazem skutečnosti.

Na toto téma se píše studie a pořádají ankety,⁵ autoři k tématu přistupují z různých stran, a přesto docházejí většinou k podobným výsledkům, které by se daly shrnout zhruba takto: *Ano*, deníky *v podstatě* patří do literatury, už jen tím, že jde o díla psaná (a vydávaná), *ale* na tuto otázku se nedá odpovědět jednoznačně (případně jde o pomezí žánr apod.), protože už od Romana Jakobsona⁶ je zřejmé, že striktní vymezení hranice mezi *Dichtung* a *Wahrheit* minimálně ve dvacátém století neplatí. Konkrétní deník (nebo dílo autobiografické či memoárové literatury vůbec) se tak vždy nachází *někde mezi* pólem fikce a pólem naprosté autenticity, která je ovšem nemožná.⁷ Spíš než nadřazovat funkci estetickou či naopak funkci referenční v dílech, která se jasně odvolávají na vnětextovou

---

⁵ Viz např. Literární noviny, 2006, č. 16, s. 10. Autorka ankety Kateřina Říhová zadání definovala přímo takto: „*Patří deníky, vzpomínky a paměti do literatury? A proč?*“ Tématu se ale dotýkaly i četné teoretické příspěvky ve speciálním čísle revue *Prostor*, které bylo celé věnováno deníkům (*Prostor*, 1993, č. 24). Velkou anketu na deníkové téma uspořádala už v šedesátých letech také německá rozhlasová stanice Hessischen Rundfunk. Odvysílané eseje různých autorů později vyšly i knižně pod titulem *Deník a moderní autor*, viz Schutz, Uwe (Hg.): *Das Tagebuch und der moderne Autor*, München 1965.

⁶ Jakobson, Roman: Co je poezie? In R. J.: *Poetická funkce*. H+H, Praha 1995.

⁷ Situaci však lze vlastně i obrátit, jak provokativně říká Paul de Man. Autobiografie je pro něho nikoli žánrem, ale způsobem čtení, který můžeme uplatňovat v jisté míře ve všech literárních textech: „*This specular structure is interiorized in a text in which the author declares himself the subject of his own understanding, but this merely makes explicit the wider claim to authorship that takes place whenever a text is stated to be by someone and assumed to be understandable to the extent that this is the case. Which amounts to saying that any book with a readable title page is, to some extent, autobiographical.*“ – Man, Paul de: *Autobiography As De-Facement*. In P. de M.: *The rhetoric of romanticism*. Reprint of essays originally written 1956-1983, Columbia University Press, 1984, s. 70.

skutečnost, je tedy namístě zkoumat vzájemné působení obou těchto funkcí v textu.⁸

Problém všech podobných diskusí samozřejmě představuje už samotný pojem autenticita ve všech úvahách hojně využívaný. Podle slovníkové definice znamená autentický totéž co pravý, původní, hodnověrný, a jako takový bychom vlastně mohli definovat každý text, který není prokazatelným podvrhem. Pokud je pojem navíc zaměňován s kategoriemi jako pravdivost či upřímnost, pomůže nám to ještě méně. Nikdo, kdo píše, se nevyhne stylizaci, a každý, kdo píše o sobě, nutně vidí sebe sama jinak, než jak jej vnímají všichni ostatní.⁹ O jakékoli autentičnosti deníku tak lze mluvit vlastně jen v souvislosti s jeho ediční přípravou: je-li vydán celý, bez jakýchkoli dodatečných zásahů, výpustek apod.¹⁰ Důsledně „nejautentičtější“ by tak byl leda přesný fotoreprint původních zápisků, což je samozřejmě ve většině případů nemožné.

Možností je tedy pokusit se o určité rozvrstvení konkrétních děl mezi krajními body „autenticity a fikce“, jako to ukázal Tomáš Kubíček¹¹ na materiálu česky psaných deníkových (i dalších autobiograficky zaměřených) literárních textů vznikajících v sedmdesátých a osmdesátých letech dvacátého století. Postupně se tak na základě víceméně naratologických kategorií dostává od deníků Jana Zábrany a Ivana Diviše k dalším textům. Přes deníkově-memoárové experimenty Josefa Hiršala (a texty tvořené společně s Bohumilou Grögerovou) k pamětem (Julius Firt, Jaroslav Seifert a Václav Černý), dopisům (Havlovy *Dopisy Olze*), rozhovorům (A. J. Liehm: *Generace*, Eva Kantůrková: *Sešly jsme*

---

⁸ Kubíček, Tomáš: Obrana paměti. Čas a skutečnost v české literatuře sedmdesátých let, jejich povaha a důsledky aneb Co způsobuje narativ. In Česká literatura, 2004, č. 3, s. 351.

⁹ Definovat deník na základě toho, že před fikcí a fabulací upřednostňuje „autentičnost sebevyjádření“, se pak jeví jako čirý protimluv – viz Encyklopedie literárních žánrů. L. Horáček – Paseka, Praha – Litomyšl 2004, s. 98. I v jiných ohledech však u této novější slovníkové publikace shledáváme, že proti staršímu Slovníku literární teorie bohužel nepřináší žádné pokroky nebo výrazná zlepšení. Pokud se tedy pro ilustraci obrátíme na „slovníkovou autoritu“, budeme používat převážně jen starší z obou titulů.

¹⁰ I tady ale vyvstává problém například s prepisem špatně čitelných pasáží nebo s převodem do tištěné a knižní formy vůbec.

¹¹ Kubíček, Tomáš: Obrana paměti..., s. 351.

se v této knize), a nakonec dochází až k memoárománu Pavla Kohouta *Kde je zakopán pes* a novele Věry Stiborové *Den dam*. Poslední dva případy jsou pro něho již definitivním překročením hranic fikcionalita, literaturou orientovanou k čistě estetickému postoji ke skutečnosti.

Kubiček se tak snažil postihnout onen pozvolný posun od deníku – jehož zvláštní charakter podle něho vzniká nejvíc právě z napětí mezi literárním artefaktem (kde fakta podléhají jedině procesu autentifikace) a dokumentem, pramenem (jenž podléhá pravidlům verifikace)¹² – až k textům, v nichž verifikační princip přestává zcela platit. To, co zde rozhoduje o umístění děl na oné pomyslné linii mezi autenticitou a fikcí, nazývá „*atributy čtenářské situace*“.¹³ Těmito atributy myslí všechna místa v textu, jež nějakým způsobem ukazují na jeho zprostředkovanost a stylizaci, prozrazují filtr, který byl umístěn mezi vypravěče a čtenáře, a přibližují tak text pólu fikce.

Tato metoda Kubičkovi posloužila i k tomu, ukázat, že Vaculíkův *Český snář* opravdu není deník ve vlastním smyslu, ale v podstatě klasická narativní próza využívající deníkové postupy a modely. Prozrazují to právě četná místa, kde je silně cítit ohled na čtenáře: všechna vysvětlování významových i lokálních souvislostí, které jsou samotnému vypravěči dostatečně známy, zaostření na děj, zaplňování minulosti formou analepsí i podřizování celkové kompozice neustálému hledání vyšších souvislostí a smyslu, přesahujícím hranice okamžiku, hranice jednoho deníkového zápisu.¹⁴

Jiný pokus, jak se autoři vypořádávají s těmito otázkami, představují označení básnický, respektive literární nebo též intencionální či otevřený deník.

---

¹² „Na rozdíl od fikční literatury se deník na skutečnost přímo odvolává, je na ní založen a sám sebe její pomocí verifikuje – s tímto principem počítají i fiktivní deníky jako s momentem zesilujícím osobní povahu sdělení v souvislosti s prožíváním tohoto sdělení čtenářem, jenž aktivuje své vlastní zkušenosti či představy o časových souvislostech, jichž se deníkové záznamy dotýkají.“ – Kubiček, Tomáš: *Obrana paměti...*, s. 328

¹³ Kubiček, Tomáš: *Obrana paměti...*, s. 348n.

¹⁴ V podstatě ke stejným výsledkům, i když pravda mnohem méně komplikovaně, ale došla už dříve řada jiných autorů, například Sylvie Richterová nebo Vladimír Karfík. Ostatně Vaculík sám své úmysly i pozdější zásahy do textů bez obalu přiznává. – viz např. Richterová, Sylvie: *Etika a estetika literárního deníku*. In *Kritický sborník 1992*, č. 2, s. 12-18; Karfík, Vladimír: *Deník jako román*. In *Česká literatura 1990*, č. 3, s. 255-265.

Vladimír Křivánek¹⁵ definuje básnický deník jako „*dílo psané básníky, vznikající jako záznamy zaznamenávané z bezprostřední časové vzdálenosti od prožívané a zobrazované reality; je to dílo, které nese díky osobitosti básnických individualit jisté specifické poetické kvality*“.¹⁶ Encyklopedie literárních žánrů zase používá označení otevřený deník, který „*je rovněž koncipován jako autorova osobní výpověď, avšak od počátku určená ke zveřejnění*“.¹⁷ A do třetice, Vladimír Karfík vyděluje deník intencionální jakožto deník, „*u jehož vzniku stojí zřetelná básnická intence*“.¹⁸

To, že nejde o skutečné řešení problému, jako spíš o způsob, jak se mu více či méně elegantně vyhnout, nebo si naopak způsobit neřešitelné potíže, ukazují už samy tyto definice. Podle čeho rozhodneme, který autor deníku je, a který už není básník? Podle počtu jeho publikovaných básnických sbírek? Nebo si označení básnický deník zaslouží jakýkoli deník, ve kterém se objeví nějaké verše? U kterého deníku můžeme říct, že v sobě nese jisté specifické poetické kvality, a jak zřetelná musí být ona básnická intence? Nebo ještě jinak, nakolik počítal například Josef Váchal nebo Jan Zábrana od počátku se zveřejněním svých zápisků?

To, že jakékoli přesné vydělování typů deníků podle těchto kritérií ve výsledku ničemu nepomůže, ostatně dokazují i výše zmíněné teoretické úvahy. Jejich autoři sami po chvíli na své definice zapomínají a dále už libovolně zaměňují deník s básnickým či intencionálním deníkem. I zde zkrátka platí, že míru nějaké literárnosti, záměrnosti či poetičnosti můžeme zkoumat maximálně u konkrétních textů a není k ničemu vytvářet nějaké pevné dělicí čáry.¹⁹

---

¹⁵ Křivánek, Vladimír: K problematice poetiky a poetičnosti básnických deníků. In: *Býti básníkem v Čechách*. Praha 1999, s. 149-155.

¹⁶ Křivánek, Vladimír: *K problematice poetiky...*, s. 152

¹⁷ Encyklopedie literárních žánrů, s. 99.

¹⁸ Karfík, Vladimír: Autentičnost a forma. In *Prostor*, 1993, č. 24, s. 25. Autor zde objevení této formy v české literatuře odvozuje od reakce na texty Léona Bloye zejména Jakubem Demlem. Od Demlových *Šlépějí* pak vede jakousi vývojovou řadu básnických deníků přes deníky Jiřího Ortena, Jana Hanče, Jiřího Koláře a Jana Zábrana až k Vaculíkově *Českému snáři*.

¹⁹ I v této práci ostatně považujeme zvolené texty z roku 1955 především za deníky, bez hierarchizování jejich dalších kvalit, a stavíme tak vedle sebe koncipovaný „básnický“ deník Jiřího Koláře, *Deník 1955* Jana Rychlíka, který není ani básníkem, ani spisovatelem, pokud nepočítáme za literární dílo právě jeho deník, a třeba zcela „nepoetické“ deníkové záznamy Josefa Váchala, kterého bychom přitom mezi spisovatele i básníky řadíme.

Ještě jiný způsob, jak se de facto vyhnout vymezení vztahu mezi literární stylizací na jedné straně a nezáměrností na straně druhé, je postavit deník na paradoxech, jak to udělala Jana Hoffmannová.²⁰ Ve svém článku konstatuje, že k deníkům a memoárům lze vhodně přistupovat právě na základě několika paradoxů. Jedním z nich je i spojení intencionality a neintencionality: tedy autenticity, spontánního zaznamenávání životních událostí a na druhé straně subjektivního hodnocení, záměrné stylizace a literárnosti.

Na všech těchto a podobných příspěvcích k otázkám kolem deníků je pozoruhodné především to, že ač většinou docházejí k obdobně neužitečným závěrům, přesto se k otázce „literárnost versus autenticita“ stále nově vrací. Problém tady nejspíš tkví ve zvláštní situaci, za níž deníky vznikají. Deník se totiž většinou rodí jako dílo ryze soukromé, ať už si jeho autor pohrává s myšlenkou zveřejnění nebo ne, a do sféry tzv. literatury tak může patřit jedině až po svém zveřejnění, pokud k němu dojde. Čistě logicky se ovšem předmětem teoretických úvah může stát jedině deník zveřejněný. A to je nejspíš skutečný paradox deníkové literatury, který se ovšem do článku Jany Hoffmannové nedostal. Správně bychom tak měli vlastně vždy oddělovat, o které fázi deníku právě hovoříme, neboť odtud pramení řada specifíků, která u deníku jako literární formy nacházíme.

Na rozdíl od většiny ostatních literárních děl nás totiž u deníku zajímají právě i okolnosti jeho vzniku, které se také do textu v různé míře a podobě dostávají. Deník nevnímáme jako uzavřený text, který plyne od jasného začátku k uzavřenému konci, ale jako postupné psaní, psaní okamžiku a z okamžiku vyrůstající. A stejně tak nás zajímají i okolnosti a způsob jeho vydání.

Deník je mimoliterárními vlivy na jednu stranu sám zasahován, realita nepředvídatelně ovlivňuje způsob psaní: četnost zápisků, jejich strukturu, témata i to, co autorovi z různých důvodů na stránky deníku naopak nedovolí zapsat. (A stejně tak mají vnější události podstatný vliv na to, zda vůbec deník tuto svou neveřejnou fázi existence přežije.) Nepopíratelné jsou také zásahy zvnějšku v

---

²⁰ Hoffmannová, Jana: Paradoxy deníkové a memoárové literatury. In Tvar, 1995, č. 20, s. 1, 4.

podobě různých druhů „cenzury“ při vydávání deníku. O těchto zásadách je nám v ediční poznámce obvykle předložen jen velmi nepřesný účet, protože jde leckdy i o vynechávky na přání blízkých osob, které pochopitelně nechtějí udat, proč a co nenechaly publikovat. A právě tak neliterární mohou být důvody, které nakonec rozhodnou o ne/vydání celého deníku.

Stejně tak mimoumělecky ale mohou být deníkové texty i čteny. Ať už jako dokumenty pro (literární) historiky, svědectví o svém autorovi i době vzniku pro jakékoli čtenáře, nebo v extrémním případě i jako předměty doličné. Neautorizované zveřejnění jednoho deníkového sešitu císaře Fridricha III. v Německu v roce 1888 se stalo politickým skandálem, který málem skončil pádem Bismarcka.²¹ Jiří Kolář byl za své nezveřejněné deníkové texty *Prométheova játra* vězněn (a zabavené rukopisy mu nebyl nikdy vráceny) a na internetu zveřejněný deník polského spisovatele Krystiana Baly nakonec vedl k usvědčení autora z vraždy a jeho odsouzení k pětadvaceti letům vězení.

Nelze opomenout ani to, že nejasnost hranic mezi uměním a dokumentem v případě deníku ovlivňuje i hodnocení a kritické přijetí po jeho zveřejnění. Jak uvádí Sylvie Richterová²², deník je oblast, kde se stejně tak střetávají a vzájemně podmiňují aspekt etický i estetický. Kritické reakce, a zvláště pak reakce na tyto reakce, tak bývají u deníků velmi různé a někdy vyostřenější, než tomu bývá u jiných publikovaných literárních děl.

Nakolik je tedy vlastně možné a užitečné zabývat se u deníku nějakým vymezováním mezi tak vágními kategoriemi? Deníky, alespoň ty vydané, můžeme bezesporu číst jako literární díla, která díky různé míře své stylizovanosti, literární obeznamenosti autora a propracovanosti textů podléhají stejně tak v různé míře estetickým kritériím. Snad už samo chápání se jazyka psanou řečí autora vystavuje těmto měřítkům. Stejně tak ale v deníku můžeme hledat i docela neliterární hodnoty či informace, a nebude to nijak v rozporu s charakterem této formy. Deník je zajímavý právě tím, že jakákoli podobná

---

²¹ Snad proto bylo už v padesátých letech dvacátého století v několika německých a švýcarských soudních řízeních výslovně uznáno, že soukromý deník patří do osobnostní sféry svého pisatele a jako takový užívá i příslušnou právní ochranu.

²² Richterová, Sylvie: Etika a estetika literárního deníku..., s. 12-18.

rozlišování popírá a při jeho čtení nejsou vůbec podstatná. Možná tedy skutečně *„deník jako žánr rušící dávno překonaný dualismus mezi životní realitou a básnickou fikcí můžeme hledat někde mezi literaturou a životem.“*²³

---

²³ Med, Jaroslav: (bez názvu) in Prostor, 1993, č. 24, s. 29.

I.1 Žánr i slepá ulička

Nejrůznější diskuse kolem deníku vyvolává i otázka ohledně jeho umístění v rámci systému literárních útvarů. Přesněji zda je deník svébytným literárním žánrem, vymežitelným určitými obecnými a společnými znaky, nebo zda jde spíš jen o uplatnění určitého konstrukčního principu, který může být rozvíjen i jinde a jenž naopak kombinuje postupy jiných žánrů i druhů.²⁴

Deník je převážně řazen do oblasti memoárové či autenticitní literatury (opět tedy na pomezí mezi literaturou dokumentární a uměleckou). V jejím rámci pak bývá spojován, někdy i zaměňován s různými druhy pamětí, memoárů nebo vzpomínek, případně s dopisy, od kterých se však v mnoha bodech výrazně liší a jež nám tak naopak mohou pomoci k jasnějšímu postihu deníku. Tím často žánrové otázky v souvislosti s deníkem končí. Některé práce tak automaticky hovoří o deníku jako o literárním žánru, aniž by tuto otázku jakkoli problematizovaly. Také Slovník literární teorie²⁵ a novější Encyklopedie literárních žánrů²⁶ řadí deník mezi literární žánry bez jediné pochyby. A přece se v definici starší ze zmíněných příruček píše mimo jiné i toto: „*Žánrově se záznamy deníkového charakteru blíží krátké poznámce (úryvku), rozsáhlému esejistickému pojednání, úvaze atd., mohou mít i podobu strohé glosy.*“

Někteří autoři se naopak označení žánr nápadně vyhýbají a v souvislosti s deníkem používají výrazy jako literární útvar, literární forma, konstruktivní či konstrukční princip nebo jednoduše deníkové texty. Případně se jako například Jan Lopatka vracejí ke Šklovského označení literatura vně syžetu.

---

²⁴ Slovník literární teorie vymezuje literární žánry jako „*souhrnné označení pro takové skupiny (soubory) literárních děl, které se vyznačují určitými společnými znaky, a to zejména kompozičními, tematickými nebo formovými (popř. jejich různou kombinací).*“ Žánrová klasifikace literárních děl pak spočívá „*v jejich odlišování (třídění) podle charakteristických rysů, které jsou vesměs konkrétní, historicky vzniklé a v čase proměnlivé.*“ – viz Slovník literární teorie. Československý spisovatel, Praha 1984, 2., rozšířené vydání, s. 414.

²⁵ Slovník literární teorie, s. 70.

²⁶ Encyklopedie literárních žánrů, s. 98-106.

²⁷ Bočková, Hana: K problematice deníku jako literárního žánru. In Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. Univerzita J. E. Purkyně – fakulta filozofická, Brno 1989-1990, s. 37-45.

Jednou z mála českých teoretických prací, která se věnuje výslovně tomuto tématu, je studie Hany Bočkové.²⁷ Její úvahy jsou však značně poznamenány dobou vzniku. Bočková se zde soustředí především na ideologicky prověřené texty převážně z 19. a začátku 20. století, navíc jde často spíš o vzpomínky, cestopisné záznamy nebo úryvky z deníků svými autory přebrané a zařazené do vzpomínkových knih. Na základě tohoto materiálu pak poněkud nepřesvědčivě dochází k závěru, že deník lze považovat za žánr.²⁸ Tématu se okrajově dotýká i Jana Hoffmannová ve svých paradoxech, když u deníku a paměti zmiňuje *žánrový synkretismus*.²⁹

Mnohem častěji zpochybňují pojetí deníku jako svébytného žánru zahraniční práce, které v mnoha ohledech představují ucelenější pohledy na deníkovou literaturu. Tak například Peter Boerner ve své monografii věnované deníku³⁰ uvádí, že i velká část německých studií se raději vyhýbá přesnému určení používáním neutrálních termínů jako tvůrčí nebo umělecká forma či literární prostředek. Důvod této opatrnosti podle něho spočívá v tom, že většina známých deníků se dá jen těžko uchopit pomocí jakýchkoli obecně závazných měřítek a neexistují žádná kritéria, která stejnou měrou platí pro všechny formy výskytu deníku.

Nejexplicitnější popření deníku jako žánru pak najdeme v anglofonní literatuře. Alex Aronson³¹ dokonce mluví o deníku jako o „jedné ze slepých uliček literatury“. Amorfní struktura deníků podle něho předem vylučuje jejich přiřazení k jakémukoli definovatelnému žánru. U deníku nelze rozeznat žádný předem vytvořený koncept. Příběh, který vypráví (pokud vůbec nějaký vypráví), není členěn podle postav či epizod, ale jedině podle chronologického časového

---

²⁸ „Deník je útvar s bohatou minulostí a dodnes je čtenáři jako určitý celek pociťován. Jeho formální a ideově obsahové rysy jsou – při jeho značné typové rozrůzněnosti – natolik známy, že může být s úspěchem napodobován (v deníku fiktivním), popřípadě i parodován. To spolu se skutečností, že je schopen estetického působení, nám bezesporu dovoluje konstatovat, že deník můžeme za literární žánr považovat.“ – viz Bočková, Hana: K problematice deníku..., s. 44.

²⁹ Hoffmannová, Jana: Paradoxy deníkové a memoárové literatury, s. 4.

³⁰ Boerner, Peter: Tagebuch. J.B.Metzlersche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart 1969.

³¹ Aronson, Alex: Studies in Twentieth-century Diaries. The Concealed Self. The Edwin Mellen Press, Lewiston/Queenston/Lampeter 1991.

uspořádání – podle různě přesně určeného data. Přitom ani mezi jednotlivými zápisky neplatí žádná podstatná posloupnost zážitků. Události jsou vyprávěny spíš libovolně tak, jak si je pisatel pamatuje, tedy nikoli nutně v pořadí, v jakém skutečně proběhly. Nejpodstatnější z hlediska času je tak v deníku onen přítomný okamžik, kdy dochází k zápisu.

I.2 Charakteristické rysy deníku

Tím jsme se dostali k otázce, co je charakteristickými rysy, pravidly nebo přinejmenším obvyklými postupy deníku v porovnání s jinými, jasně vymezenými žánry. Jaká, pokud vůbec nějaká, platí v případě deníku formální nebo obsahová omezení. Jinými slovy na základě čeho vůbec můžeme uvažovat o jeho zařazení mezi svébytné literární žánry.³²

Většina teoretických úvah se shoduje na jediném závazném omezení, které v případě deníku víceméně vždy platí. Tím je formální záležitost (na rovině deníku jako celku) patrná už na první pohled – chronologické uspořádání. Deník je členěn na jednotlivé záznamy, které jsou od sebe poměrně zřetelně odděleny a jsou řazeny za sebou v chronologickém pořádku, v jakém průběžně vznikají. Ten obvykle zdůrazňuje různě přesná kalendářní datace zápisků. Tím ovšem závazná omezení končí. I způsob datace je čistě věcí autora. Ostatně třeba Jan Hanč se ve svých *Sešitech* datování zápisků důsledně vyhýbá,³³ naopak *Přestupný rok* Jiřího Koláře je vystavěn jako velmi přesný kalendář rozčleněný nadto podle znamení zvěrokruhu a ročních období.

Nic už nestanovuje pravidelnost zapisování nebo délku záznamu, výjimkou tak nejsou ani jednoslovné poznámky, třebas i kratší než samo zapsané datum. Ostatně ani „pravidlo“, od něhož deník získal ve většině jazyků svůj název, totiž že zápisky odpovídají jednomu dni, neplatí beze zbytku. Datace některých záznamů ukazuje, že se často přelévají přes hranici jednoho dne. Ať už proto, že nezdídka vznikají v noci, tedy na rozhraní dvou dnů, nebo že chtěl autor

---

³² Zmíněné slovníky definují deník jako žánr takto:

- „*Forma denních či chronologicky řazených záznamů převážně autobiografického obsahu, jimiž autor zachycuje události života osobního i společenského, a dále údaje nejrozmanitější povahy: filozofické, literární, náboženské aj. Obsahová náplň tak budí dojem nenuceného výběru a jejím typickým znakem bývá bezprostřednost podání.*“ – viz Slovník literární teorie, s. 70.

- „*Chronologicky řazené, zpravidla datované osobní záznamy, pořizované v krátkých intervalech a bez časového odstupu.*“ – viz Encyklopedie literárních žánrů, s. 98.

³³ „*Málem a byl bych napsal datum. Nikoliv, na datu rozhodně nezáleží, leda na konzervě.*“ – Hanč, Jan: *Události*. Torst, Praha 1995, s. 200.

³⁴ Explicitně to zmiňuje z nám dostupných textů jedině Peter Boerner, když říká, že „*so enthält ein Tagebuch vornehmlich Aufzeichnungen eines einzelnen Schreibers über Dinge, die er im Laufe eines Tages mit eigenem Augen beobachtete oder die ihn innerlich beschäftigten.*“ – Boerner, Peter: *Tagebuch*, s. 11.

jedním zápisem shrnout i předešlý den, kdy se k psaní nedostal. A najdeme i opačný případ, kdy se za sebou objeví více oddělených zápisů z téhož dne (datovaných někdy hodinou nebo částí dne).

Jako jisté pravidlo bývá sice často zmiňován i relativně krátký nebo žádný časový odstup od zapisovaných událostí, ale tady je třeba být ještě obezřetnější. V úhrnu to možná může sloužit k odlišení deníku od žánru pamětí, memoárů či vzpomínek, ale jisté je i to, že součást mnoha deníků tvoří právě vzpomínání, a to na události v čase různě vzdálené. Zábrany deníkové záznamy ze sedmdesátých a osmdesátých let se leckde omezují jen na autorovo vzpomínání na dobu padesátých let. Stejně tak zvolené deníkové texty z let padesátých se velmi často vracejí do doby druhé světové války nebo ještě dále. Ať už je to u Koláře v podobě jeho obvyklých motivů holokaustu nebo u Rychlíka, který v tomto období nachází různé paralely se svou současností i minulostí ještě dávější.

A přece by se dalo vytknout ještě jedno poměrně jasné omezení deníku, které však ve slovníkových definicích nenacházíme.³⁴ Buď že s ním teoretici počítají automaticky, nebo že jej za pevnou normu nepovažují. Totiž že deník představuje sumu záznamů pořízených jedním jediným pisatelem, i když pochopitelně nemusí jít jen o jeho autorské texty. Intertextuální charakter deníku je nedílnou součástí této formy, přesto ale lze říci, že ani dopis nebo účtenku, pokud se v deníku objeví nepřepsány, ve své fyzické podobě, do něho nevložil nikdo jiný než sám autor. Souvisí to samozřejmě i s okolnostmi vzniku deníku jako díla povýtce soukromého. (Jinou záležitostí už jsou pak případné poznámky a vysvětlivky editora v konkrétních vydáních deníku.)

Tím ovšem znaky společné všem deníkům opravdu končí. Veškeré další rysy a principy, které se v souvislosti s deníkem hledají a jmenují, jsou prakticky jen důsledky výše zmíněných omezení anebo záležitostí několika konkrétních deníkových textů.

Tak platí v případě deníku jako celku (nikoli už nutně v rámci jednotlivých jeho zápisů) určitá otevřenost struktury. Deník jako by nikde nezačínal a především nikde nekončil. Datum prvního zápisu může být libovolné anebo

žádné, a i když autor napíše „konec“, nikdy není jisté, že se do psaní po jisté době nepustí znovu. Ukončení deníku je téměř výhradně záležitost mimotextová, takže i když si autor slibuje pokračování, nemusí už k němu nikdy dojít.³⁵ Ani toto pravidlo však neplatí beze zbytku, jak dokazuje i *Přestupný rok*, ohraničený třemi ročními obdobími jednoho roku.

Deník je tak postupně rozvíjen na základě aditivního přiřazování (kauzální řetězení tu nahrazuje motivace chronologická) a z toho vyplývá i jeho fragmentárnost (chybí zde jednota místa, času a děje) a eliptičnost. Jedním ze znaků deníku tak bývá i rezignace na vysvětlování souvislostí (a jakoukoli autocenzuru),³⁶ i tady ale narazíme na řadu příkladů opačných.

Deník tedy vzniká postupně jako otevřená struktura bez jasného směřování k nějakému určitému konci. Vzhledem k okolnostem svého vzniku je tak poznamenán především neustálým znovuzačínáním. Nejlépe to vyjádřila Béatrice Didier, která deník charakterizuje na základě principu přerušovanosti: „*Deník je založen na diskontinuitě. Paměť v něm nemá tu základní organizující roli, kterou se vyznačuje rytmus autobiografie.*“³⁷ Tato přerušovanost se ovšem zároveň střetává s jistou kontinuitou. I přes svou fragmentárnost deník svým způsobem drží pohromadě a mezi jeho zápisy můžeme vyčíst i jakýsi „příběh“, skrytý děj.³⁸ Tím, kdo tuto soudržnost a souvislost textu zaručuje, je podle Didier autor (který je v deníku více než kde jinde zároveň totožný se subjektem i objektem vyprávění – Didier tak hovoří o zmnoženém, ale formálně kontinuálním já).

Právě tento střet mezi diskontinuitou a kontinuitou je podle nás zásadním a určujícím principem, který poznamenává deník na všech rovinách, a budeme se k němu vracet. I z tohoto důvodu nám také připadá důležitá výše zmíněná

---

³⁵ „*Tři dny před smrtí mluvil v nemocnici o ‚spoustě věcí‘, které tam viděl a bude o nich psát, jen co se vrátí domů,*“ píše o Janu Hančovi v doslovu k Událostem Zdeněk Urbánek. In Hanč, Jan: Události, s. 341.

³⁶ Srov. „*Tato rezignace na souvislosti a selekce podřízená vnitřní logice subjektu se rovněž často objevuje jako jeden ze žánrových znaků deníků i v případech, kdy se jedná o literární text fikční povahy, tedy o pseudodeník. Je jí zdůrazněna subjektivizace výpovědi a je prostředkem zesílení autenticity sdělovaného.*“ – Kubíček, Tomáš: Obrana paměti..., s. 327.

³⁷ Didier, Béatrice in Prostor, 1993, s. 90.

³⁸ „*Vzniká otázka, zda k této vnitřní soudržnosti vede deníková forma, anebo zda je samotný fakt psaní znamením této kontinuity, či alespoň snahou ji nalézt.*“ – Didier, Bátorice in Prostor, 1993, s. 91.

poznámka, že deník je vždy dílem jednoho jediného pisatele. Neboť právě autor (jako autor, subjekt i objekt textu) je jediným garantem jeho soudržnosti. A stejně tak autor je ten jediný, kdo si může v případě deníku klást nějaká další omezení, pravidla formální i obsahová.

I.3 Deník jako princip: koláž a mozaika

Jestliže tedy v případě deníku nacházíme jen velmi málo pevných pravidel, která ho mohou určovat jako svébytný literární žánr, může nás to dovést ke dvěma závěrům. Jednou z možností je konstatovat, že deník je žánr, a to charakterizovaný právě absencí nebo velmi malým počtem žánrových omezení („*žánr-Fénix par excellence*“³⁹). Jde tudíž o žánr velmi pružný, všechna konkrétní díla zastupující tento žánr jsou velmi rozmanitá a jedinečná a je těžké stanovit nějakého typického zástupce. Zároveň tak jde i o žánr v čase málo proměnlivý, protože jeho estetická norma je jen velmi obecná.⁴⁰

Může nás to ale dovést i k tomu, že deník žánrem není. Ba dokonce že jde o jakýsi „multižánr“ nebo spíš „antižánr“, konstrukční princip, který popírá jakékoli přísné vymezení a naopak libovolně kombinuje a variuje prvky všech myslitelných existujících žánrů. Princip, který jde navíc napříč nejen žánry, ale i literárními druhy, dělením na umělecké a neumělecké texty a vlastně zdaleka nemusí být omezen jen na psané texty.

Nejde tu zdaleka jen o to, že v deníku v jeho původní, nevydané podobě můžeme najít vložené účtenky, fotografie nebo jiné poklady a doklady, které sem autor jistě vložil s určitým záměrem. Jako deník totiž bývají někdy označovány i soubory, kde například fotografie či jiné výtvarné projevy svým počtem výrazně převyšují psané slovo, a které jsou tak označovány jako fotodeník nebo vizuální deník.⁴¹ Můžeme tedy klidně opustit označení (literární) žánr a považovat deník

---

³⁹ Didier, Béatrice in Prostor, 1993, s. 93.

⁴⁰ - „*Pružnost žánru a absence omezení vysvětlují jak jednotvárnost, tak i velkou rozmanitost deníku. Stejně tak jednotvárný a zároveň nekonečně rozmanitý je samotný život. Proto se pisatelé deníků opakují.*“ – Didier, Béatrice in Prostor, 1993, s. 91.

- „*Každý deník je ovšem také naprosto jedinečný, k nerozeznání v něm splývá styl a osobnost, jež je také podle všech teoreticky i empiricky zjištěných pravidel stěžejním tématem deníku. Deník jako by se na rozdíl od poezie nebo románu žánrově vůbec nevyvíjel, jeho norma je daná ‚jen‘ rytmem dní a kolejí uplývajícího času.*“ – Richterová, Sylvie: (bez názvu) in Prostor, 1993, č. 24, s. 27.

⁴¹ Máme zde na mysli například fotografický *Pražský deník* Jana Lukase, který obsáhne i dobu poloviny padesátých let. Jan Lukas se navíc stýkal s autorem *Deníku 1955* Janem Rychlíkem, Jiřím Kolářem i celým dalším okruhem společných přátel. – knižně vydáno jako Lukas, Jan: *Pražský deník 1938-1965*. Torst, Praha 1995.

za jakýsi konstrukční princip, mozaiku,⁴² do níž může autor, ale právě jen on, v chronologickém sledu vřazovat prakticky cokoli, co se mu zdá podstatné.

Vraťme se však zpět k deníkům psaným a jako texty vydávaným a k žánrovému dělení. Už zmíněný dodatek ve slovníkové definici deníku – „Žánrově se záznamy deníkového charakteru blíží krátké poznámce (úryvku), rozsáhlému esejistickému pojednání, úvaze atd., mohou mít i podobu strohé glosy“⁴³ – jasně ukazuje jednu věc. Problematicnost žánrového vymezení totiž způsobuje také fakt, že deník jako celek je souborem často velmi různých, relativně oddělených a samostatných textů, které spojuje jen osoba autora, který je sem zařadil. Můžeme se tedy zamýšlet i nad tím, zda jde skutečně o jeden text (kontinuita zajištěná autorským *já*), nebo o více textů.⁴⁴

V každém případě však můžeme říci, že u deníku se jakékoli přesnější druhové či žánrové určení zastavuje právě na úrovni jednoho konkrétního záznamu. Deník vzniká postupně, den po dni, znovuzačíná vždy v okamžiku zápisu. Ve chvíli, kdy k němu autor usedne, má před sebou celou škálu možností, ze kterých si může vždy *hic et nunc* vybírat, včetně žánrového klíče. V tom ho neomezuje kromě jeho vlastních pravidel a schopností skutečně nic. Dokonce i pokud jde o čistě textové záznamy, nemusí se držet ani běžných pravidel přirozeného jazyka. V konkrétních denících nacházíme i strohé jednoslovné či infinitivní poznámky, narážky, které nejsou srozumitelné nikomu kromě samotného autora, elipsy nebo třeba i různě důmyslné šifry.

Ze všech výše zmíněných důvodů tedy v této práci pro deník nepoužíváme označení žánr. Můžeme ho považovat za jakousi (literární) formu, mozaiku nebo koláž, ale stejně tak i svéráznou encyklopedii.⁴⁵

---

⁴² Arno Schmidt ve svém příspěvku do zmíněného německého rozhlasového cyklu používá pogeránsku vtipnou metaforu Eintopf deníku. Schmidt, Arno: Eines Hähers: „TUÉ!“ und 1014 fallend. In Schutz, Uwe (Hg.): Das Tagebuch und der moderne Autor, s. 110-126.

⁴³ Slovník literární teorie, s. 70.

⁴⁴ Jana Hoffmannová tuto otázku vztahuje i na paměti, kde se nám ovšem zdá situace o něco jasnější. „*Další paradox se týká vlastní textové povahy deníků a paměti: je to jeden text nebo více textů, soubor nebo sestavy textů, komplexní text, koláž či montáž z mnoha textů? Opět paradoxně: je to jeden text, a zároveň mnoho textů v něm.*“ – Hoffmannová, Jana: Paradoxy deníkové a memoárové literatury, s 4. (zvýraznila J. H.)

⁴⁵ Také texty z roku 1955, které jsme si pro tuto práci zvolili, v různé formě princip mozaiky a koláže vykazují. Na první pohled je to samozřejmě nejvíc patrné u Jiřího Koláře, který ostatně sám

I.4 Negativní vymezení deníku

Jestliže je tak těžké stanovit, co přesně je deník, pomůže nám možná naopak vymezení negativní. Jako odrazový můstek tu můžou sloužit třeba další memoárové či autenticitní žánry, mezi které je deník zařazován a se kterými bývá i různě směřován. Mezi nimi totiž nacházíme sice mnohé přestupy (a řadu forem přechodných), ale i řadu bodů, v nichž se výrazně odlišují.

I.4.1 Deníky a paměti

Nejvíce se nabízí srovnání se žánrem memoárů. Spojován bývá s deníky na základě vysoké míry subjektivity znázorňování sám sebe a nevyjasněnosti hranice mezi literaturou a dokumentem. Základní rozdíly by pak měly napovídat už samy názvy – paměti, vzpomínky, memoáry⁴⁶ – a naproti tomu deník. Paměti v úhrnu zachycují vzpomínání na minulé události a zážitky, základním organizačním principem výstavby textu je tedy paměť pisatele, zatímco deník vzniká postupně, současně s tím, jak autor události prožívá v přítomnosti.

Formálně by se tudíž mohly oba útvary lišit užitým časem vyprávění. To však neplatí vždy. Zaprvé proto, že také deníkový zápis vzniká obvykle s nějakým, byť minimálním odstupem od popisované události (a velmi často se v něm vzpomíná i na dobu velmi vzdálenou), a za druhé proto, že i vzpomínky jsou psány vždy vzhledem k nějakému *hic et nunc*.

---

od deníkové koláže došel až k montážím vizuálním a taktilním, ale najdeme jej i v ostatních textech. Jak u Josefa Váchala, tak velmi zřetelně i v textech na pomezí deníku a vzpomínek Josefa Hiršala a Bohumily Grögerové. Nakonec i Jan Rychlík v rámci svých zápisků, psaných na první pohled relativně běžným esejistickým stylem, vytrhává a skládá k sobě témata a oblasti zcela disparátní – právě proto, aby vědomě dosáhl toho, co mozaika a koláž umožňují. Konfrontovat zcela nesourodé prvky, které v rámci společného kontextu vydají nové souvislosti, ať už je nazveme příběh nebo jakkoli jinak.

⁴⁶ „Paměti - též memoáry (z franc. *mémoire* = paměť, památka) – písemně zaznamenané životopisné vzpomínky určité osobnosti na prožité události, minulé zážitky a setkání s různými významnými nebo jinak zajímavými lidmi; jako literární útvar stojí p. na rozhraní mezi literaturou věcnou a uměleckou“ – Slovník literární teorie, s. 264.

Musíme se tedy zaměřit na deník a vzpomínky jako celek, abychom našli patrnější rozdíly. Paměti vznikají především jako vzpomínání z relativně jednotného časového (a prostorového) bodu a všechny minulé události jsou vztahovány právě jen k tomuto okamžiku, který se nemění. Takže i když ve vzpomínkách autor reflektuje tento přítomný moment psaní, je to stále relativně kontinuální přítomnost. Autor tak má k dispozici všechna minulá fakta z určité perspektivy, v jejich celkovém vývoji, a v rámci psaní je ještě třídí a dává do souvislostí. Chybí tu tedy ona diskontinuita a fragmentárnost deníku. Psaní paměti je naopak pokusem o syntézu,⁴⁷ pokusem „*nalézt definitivní verzi vlastního života, scelit jej do nepochybné evidentní souvislosti,*“⁴⁸ zápasem s nesourodostí a nespojitostí lidského života, snahou spojit začátek a konec.

Ovšem ani paměti samozřejmě nemůžou nabídnout skutečný konec, leda jej v textu tematizovat a předznamenávat podobně jako v deníku. Stejně jako v deníku stojí smrt někde za textem a je dost možná jedním z hlavních motivů psaní.

Pokus o ucelenou syntézu vlastního bytí v pamětech se pak po formální stránce odráží i v celkové výstavbě textu. Paměti jsou budovány jako relativně plynulý text, členěný často na ucelené kapitoly, a platí v něm nejen časová logika a asociativní sdružování, ale i kauzalita. Paměti mnohem zřetelněji vyprávějí nějaký příběh. Jsou totiž na rozdíl od deníku vždy psány s ohledem na pozdější čtenáře, není jim vlastní intimita deníku. Z toho samozřejmě vyplývá i jistá autocenzura. Leccos z toho, co lze svěřit soukromému deníku, se nejspíš nedá napsat do paměti, určených k čtení a většinou i publikování.

Dalo by se tak logicky očekávat, že deník, který zachycuje události a myšlenky průběžně, v jejich relativní čerstvosti a časově přesně zařazené, může později svému autorovi velmi dobře posloužit jako podklad právě pro psaní paměti. A přece tomu tak nebývá. Právě tímto faktem možná spočívají nejhlubší

---

⁴⁷ Zatímco v deníku může tuto syntézu vykonat jedině čtenář, autor jako by na ni zvolenou formou vědomě rezignoval.

⁴⁸ Hybler, Martin: Paměť paměti. In Kritická příloha Revolver Revue, 2001, č. 20, s. 36.

rozdíly mezi deníkem a memoáry, ale to už se dostáváme nejspíš na pole psychologie.⁴⁹

I.4.2 Deníky a korespondence

Další četné přesahy, ale i podstatné rozdíly se ukazují ve srovnání deníků s dopisy.⁵⁰ Také dopisy, podobně jako deník, nevznikají jako texty primárně určené ke zveřejnění, a jsou-li vydány, bývají vzhledem ke svému poměru k zobrazované skutečnosti zařazovány někam na pomezí beletrie a dokumentu.

I po formální stránce si můžou být dopisy a jednotlivé deníkové zápisky velmi podobné. Dopisy též vznikají v čase postupně a relativně blízko některých popisovaných skutečností. Sledují kalendářové plynutí času, bývají také různě přesně datovány a jejich pravidelnost bývá různá.⁵¹ Stejně tak jeden dopis nejčastěji píše jediný autor, který si sám do jisté míry určuje formální i obsahová pravidla a omezení textu. A platí zde shodně s deníkem i jistá intimita, která podobně jako u deníku může při publikování textů působit potíže různého druhu.

Zásadní rozdíl však je v zaměření na adresáta. Tady jako by byl dopis jakýmsi přechodem mezi deníkem a paměťmi. Dopis je primárně určen čtenáři, ale obvykle jednomu jedinému a zcela konkrétnímu. Ten ostatně bývá explicitně předeslán už na obálce dopisu, podobně jako obálka vydaných pamětí (ale i

---

⁴⁹ „Kdyby si Rousseau psal každý den svůj deník, jak daleko bychom se octli od jeho Vyznání! Gide se naopak zdá být především deníkovým autorem; při psaní kvaziautobiografie *Si le grain ne meurt mu paměť neslouží nejlépe, a proto působí text málo přesvědčivě, což dobře postřehl Charles Du Bos. Gide chtěl být totiž živoucím člověkem se vším všudy, v každém okamžiku a pro každý okamžik.*“ – Didier, Béatrice in Prostor, 1993, s. 90.

⁵⁰ „Dopis – též list – písemné sdělení, výzva nebo dotaz, text určený obvykle jednotlivému adresátovi, kterého pisatel (odesílatel), na konci d. podepsaný, alespoň v záhlaví oslovuje. Pisatelem i adresátem může být soukromá osoba, skupina osob nebo instituce.“ – Slovní literární teorie, s. 80.

⁵¹ „Nicht selten ergeben sich dabei mehr oder weniger deutliche Überschneidungen, etwa wenn zwei Partner ihre Briefe so regelmässig wechseln, als ob sie füreinander Tagebuch führten, oder auch wenn ein Korrespondent sein Tagebuch ganz oder teilweise statt eines Briefes übermittelt.“ – Boerner, Peter: Tagebuch, s. 13.

vydaného deníku) svou povahou jasně signalizuje, že jde o dílo určené čtenáři prakticky libovolnému. Intimita a skrytost textu dopisu se tak netýká pouze samotného autora, ale i jeho adresáta.

To s sebou nese pro autora i jistá omezení z hlediska obsahu. Při psaní dopisu autor více než při psaní deníku, ale opět méně než při sepisování vzpomínek zvažuje, co může napsat a co podlehe autocenzuře. Plná moc autora nad textem se tím do jisté míry omezuje. Lze říct, že i po formální stránce na autora působí mnohem víc omezení než u deníku. Odmalička jsou nám ve škole vštěpovány náležitosti dopisu a minimálně začátek a konec (nějaká forma oslovení a podpis, byť je to jen monogram či značka) jsou relativně ustálené. Také z hlediska uvádění logických souvislostí a jazykové struktury bývá dopis propracovanější, „srozumitelnější“ – nikoli však nutně všem. I tady platí jistá eliptičnost podřízená znalostem adresáta.

U dopisu můžeme také konstatovat větší stálost textu, než je tomu u deníkového zápisu. Jednou napsaný a odeslaný dopis už autor nikdy nepřepíše, není už v jeho moci, zatímco deníkové zápisky mohou být přepisovány, autor se k nim může kdykoli vrátit. (Na druhé straně však tyto skutečnosti působí i opačné potíže, dopisy jsou zároveň i mnohem ohroženějším druhem. Putují od jedné osoby k druhé, můžou se ztratit už po cestě, můžou být ztraceny nebo zničeny – záměrně či nedopatřením – po přečtení, kdy už svou roli splnily.)

Zdá se tedy, že rozdíl mezi deníkem a dopisy by mohl spočívat v rozdílu mezi monologem a dialogem. Ve skutečnosti je však věc opět složitější. Dopis sice vzniká jako text primárně určený někomu druhému, ale nemusí vždy vyvolat (psanou) odpověď, dokonce se o to ani nemusí snažit. Navíc dopisy ve své vydané podobě málokdy kopírují celou korespondenci obou stran v její úplnosti. Ať už proto, že se ztratily, že k tomu druhá osoba (či její potomci) nedala svolení nebo že to vydavateli nepřipadalo důležité.

Stejně tak těžké je stanovit poměr mezi monologičností a dialogičností v deníku. Pisatel deníku nemusí mít na mysli případné pozdější čtenáře, a přece v deníku vede v různé podobě dialog. Sám se sebou, „*mit dem grausamen*

*Partner*⁵², navzdory poměrům, které mu nedovolí mluvit veřejně, anebo vlastně s kýmkoli, s kým si má co vyřizovat. Deníky vznikají většinou právě v situacích, kdy skutečný dialog, z důvodů vnitřních či vnějších, nelze vést. Stejně tak bychom se mohli ptát, je-li modlitba, zpověď nebo sezení u psychoanalytika dialogem, nebo monologem.⁵³

Nejasnost vztahu mezi monologem a dialogem v denících a dopisech ostatně potvrzují i formy přechodné, texty na pomezí mezi dopisy, deníky a třeba i paměťmi. Stačí si vzpomenout na *Listy mrtvému příteli* Františka Kovárny, *Cholupický den* Ladislava Klímy či *Let let* Hiršala a Grögerové. Opominout nemůžeme ani to, že v deníku nacházíme velmi často přepisy skutečných dopisů nebo vložené dopisy původní, dopisy fiktivním osobám (u Rychlíka dopis Stvořiteli⁵⁴) apod. Podobně bychom mohli mluvit o různých záznamech a přepisech dialogů v denících: rozhovorů zaslechnutých kdesi na ulici, v tramvaji, které zvláště třeba u Jiřího Koláře hrají velmi podstatnou úlohu; vlastních rozmluv s přáteli; nebo opět i jakýchsi fiktivních rozmluv s kýmkoli.⁵⁵

---

⁵² Canetti, Elias: Dialog mit dem grausamen Partner. In Schutz, Uwe (Hg.): Das Tagebuch und der moderne Autor, s. 49-70.

⁵³ „*Dvacet let jsem ho vozila, víte, jak nešťastná je Mařka s tím jejím, Venouše přejeli, Bára měla vodu na plicích, všichni mě opustili, ale on mě neopustil, a co jsme ztratili, co jsem vytrpěla, když mě tak někdo vidí, starou bábu, neudržím ani tu hůl, ale on mě vidí, a kdybych ho neměla, nemám nejen co do huby, ale s kým promluvit.*“ Tuto repliku dialogu-monologu si zapisuje Jiří Kolář do svého deníku. – Kolář, Jiří: Přestupný rok. Deník. Mladá fronta, Dílo Jiřího Koláře sv. VI, Praha 1996, s. 38. (5. duben – úterý)

⁵⁴ Rychlík, Jan: Deník 1955. Společnost pro Revolver Revue, Praha 2006, s. 69-70. (7. dubna 1955)

⁵⁵ V Rychlíkově Deníku 1955 tak nacházíme různě motivované a adresované dialogy: „*Mnohý člověk by ke mně mohl promluvit asi takto: ‚Tím, že důvěřuješ (...)‘ Na to já dodávám: ‚Ano, jsem (...)‘*“ - Rychlík, Jan: Deník 1955, s. 60. (22. března 1955)

I.4.3 Kronika jako praforma deníku

V souvislosti s deníky jsou také často zmiňovány kroniky.⁵⁶ Především v německých studiích se totiž praforma deníku hledá nejčastěji právě ve středověkých kronikách měst a klášterů, které mnohdy přecházely ke kontinuálně vedenému zpravodajství a textům podobným deníkům (*Historia Wratislaviensis*). Vedle primárních kronik tak postupně vznikaly i mnohem osobnější texty, kde už pisatel nezůstává vně pozorovaného dění, ale pouští do textu výrazněji svou osobnost.

Peter Boerner⁵⁷ dokonce jako nejstarší známé zápisky připomínající deník zmiňuje v Babylonu nalezené fragmenty jakýchsi kronik-kalendářů ze šestého století před našim letopočtem. Tyto klínové zápisky na hliněných tabulkách obsahují především poznámky o konstelacích hvězd, změnách počasí, cenách obilí nebo stavu hladiny Eufratu. (Ale koneckonců ani deníkové zápisy Josefa Váchala místy neinformují téměř o ničem jiném než o stavu počasí, cenách potravin a úmrtích lidí z okolních městeček a vsí.) Ať už však teorie vidí základy deníku kdekoli, a sekundární literatura skutečně nabízí různé možnosti, jisté je, že i kroniky mají s deníkem leccos společného – a naopak jsou mezi nimi zásadní rozdíly.

Kroniky v dnešní podobě zachycují poznámky či různě ucelené texty o významných i běžných událostech, které jsou do nich stejně jako do deníku zanášeny postupně, v chronologickém pořadí, a bývají datovány. I pravidelnost záznamů bývá různá a také text kroniky nemusí být prakticky nikdy uzavřen. Kronika je tak svým způsobem také fragmentární i kontinuální zároveň. (Některé kroniky uzavřených společností ostatně bývají nazvány deník.) Tím však zásadní shody s deníkem končí. Výběr událostí do kronik zapisovaných podléhá mnohem

---

⁵⁶ „Kronika – (z řec. *Chronos* = čas, *chronika* = dějepisné knihy) – 1. prozaický i veršovaný žánr středověkého písemnictví, druh historického spisu, zaznamenávajícího dějinné události v chronologickém sledu, zpravidla bez ohledu na vnitřní a věcnou souvislost faktů, a spojujícího často události historické s ústní tradicí, dochovanou v legendách a pověstech“ – Slovník literární teorie, s. 191.

⁵⁷ Boerner, Peter: *Tagebuch*, s. 12-13.

objektivnějším kritériím. Křivka kroniky tak vede spíš od jedné velké události k druhé, zatímco u deníku je to mnohem víc od jednoho dne k dalšímu (i když i u deníku lze samozřejmě říct, že autor si zapisuje jen to, co je pro něho nějak významné).

Ještě výraznější je rozdíl ve stupni veřejnosti textu. Kronika sice také není primárně určena ke zveřejnění a většinou je bedlivě opatrována na významném místě. Ale okruh těch, kdo do ní smějí nahlédnout (a případně zapisovat), je větší než u privátního deníku i korespondence. Tento okruh bývá různě omezen na členy dané společnosti, ve středověku pak platilo i čistě praktické omezení vzhledem ke gramotnosti apod.

A s tím souvisí i otázky autorství. Na rozdíl od deníků, dopisů i pamětí totiž bývá kronika často dílem kolektivním. V jejím psaní se souběžně nebo naopak postupně vystřídá obvykle několik autorů (i když pochopitelně každý v ní zanechá svůj subjektivní otisk). Psaní kroniky je štafetový běh na dlouhou trať. Kroniky zachycují často mnohem delší období přesahující rozměr jednoho lidského života, jsou psány pro kolektivní, nikoli individuální paměť. A tomu samozřejmě podléhá výběr i způsob zpracování zapsaných událostí.

I.4.4 Cestovní deník: typologie deníků

Formu deníku a kroniky také svým způsobem připomínají některé cestopisy.⁵⁸ I tady samozřejmě najdeme řadu přechodných forem: cestopisné deníky (které bývají naopak často vymezovány jako jeden z nejvýraznějších „typů“ deníku), cestopisné kroniky, listy z cest a podobně. Právě v poznámkách a soukromých kronikách z cest, tak populárních od středověku přes Goethovu

---

⁵⁸ „Cestopis – žánrové označení pro dílo literatury dokumentární, publicistické nebo umělecké, jehož tématem je popis nebo vyličení autorovy cesty do cizích zemí nebo krajín a které obsahuje záznamy anebo postřehy o jejich zvláštnostech geografických, národopisných, kulturních, sociálních apod.“ – Slovník literární teorie, s. 54.

Italskou cestu až po Sternovu *Sentimentální cestu*, také autoři hledají další ze zdrojů deníku.

Cestopisy však představují natolik rozmanité pole, že je těžké jakkoli generalizovat shody a rozdíly ve srovnání s deníkem, které by byly obecně platné. Dá se tak například říci, že nejzásadnější odlišností oproti deníku je obsahová (případně též časová) omezenost cestopisu na jedno cestovatelské dobrodružství a vjemy s ním spojené. Případně že se cestopisy mnohdy liší množstvím zeměpisných, sociologických nebo dějepisných pasáží. Můžeme však naopak konstatovat i to, že nejvíc se cestopisné poznámky blíží deníku – ale také s ním nerozeznatelně splývají – tam, kde jsou psány den po dni, zachycují především bezprostřední vjemy a jejich nehotovost není po návratu z cesty už nijak výrazně upravována. Stejně tak bychom však samozřejmě mohli uvažovat i o tom, že vlastně jakýkoli deník je svým způsobem záznamem jakési cesty a každého jednotlivého zastavení na ní, třeba jako onoho bodu „*kde život náš je v půli se svou poutí*“.

Na druhou stranu nás to však přivádí k jiné otázce, a tou je smysluplnost dělení deníků na různé druhy a typy (cestovatelský deník). Jestliže ani deníky jako takové nejsou jasně definovatelným žánrem či druhem, kombinují různé postupy a bývá těžké hledat hranice mezi deníky a paměťmi, dopisy či cestopisnými poznámkami nebo dokonce oblastmi zcela mimo literaturu, má vůbec nějaký praktický význam jejich další klasifikace?

Někteří autoři v tom vidí jeden z mála způsobů, jak se s tímto rozmanitým a těžko postižitelným útvarem vypořádat. Pokoušejí se vést jakési vratké hranice na různých úrovních a podle rozličných kritérií, případně jejich svévolnou kombinací.⁵⁹ Ovšem do důsledku dovedeno, abychom postihli deníky ve všech

---

⁵⁹ Slovníkové definice dělí deníky na: 1. deník autentický, 2. deník jako dílo určené čtenářům a 3. deník jako dílo fiktivního charakteru. - viz Slovník literární teorie, s. 70.

- Případně na: 1. autochtonní/primární deník, 2. otevřený deník (kam patří též deníky cestovní, válečné a literární) a 3. fiktivní deník (a jeho různé přechody). – viz Encyklopedie literárních žánrů, s. 98-106.

jejich variantách, museli bychom skoro pro každý konkrétní deník stanovit jednu speciální škatulku.⁶⁰

Vladimír Karfík⁶¹ dělí deníky do dvou velkých skupin: neintencionální a intencionální. Do té první řadí záznamy učiněné k podpoře paměti, deníky sloužící jako pomůcka pro evokaci určitého zážitku, myšlenky nebo pocitu (Máchovy zápisky z cest). Do té druhé pak deníky, u jejichž vzniku stojí zřetelná básnická intence (ona škála od Léona Bloye a Jakuba Demla až po deníky Jana Zábrany). Blížíme se tak již výše zmíněnému označení básnický či literární deník a také vytčené nezřetelnosti hranic mezi oběma oblastmi.

Jiné pokusy se snaží deník dělit podle kritérií obsahových: vydělují tak například deníky politické, náboženské, vědecké, literární, básnické, válečné, cestovní, milostné, deníky snů, intelektuální deníky, deníky provázející smrtelnou chorobu... a mohli bychom pokračovat donekonečna. Pro každý typ bychom našli konkrétního zástupce, dost možná ale také jediného.⁶² Je tedy patrné, že systemizace deníků nemá příliš praktický smysl. Jsou mezi nimi různě silné přesahy a většina známých deníků je poutavá právě proto, že kombinují všechny možnosti.

I.4.5 Kalendář, noviny, blog

Různé shody s deníkem ale vykazují i poměrně neliterární oblasti textů. Zápisy jsou do deníku vřazovány na základě jednoduchého principu, kalendářového běhu času. Deník je tak i jakýmsi zaplňováním osobního

---

⁶⁰ „Deník je útvar, jehož estetická norma je tak prostá, obecná a málo proměnlivá v čase, že se na jejím pozadí zřetelně projeví každý originální umělecký čin.“ – Richterová, Sylvie: *Etika a estetika literárního deníku*, s. 12.

⁶¹ Karfík, Vladimír: *Autentičnost a forma*, s. 24-26.

⁶² Shrnutí různých zahraničních pojetí najdeme například i u Boerner: deník objektivní versus moderní (R. M. Meyer), deník zápisový, deník reflexí (kniha myšlenek) a existenciální deník (R. H. Kurzrock), deník jako zrcadlo duše a jako zrcadlo světa (K. G. Just) a mnoho dalších. – Boerner, Peter: *Tagebuch*, s. 14-16.

kalendáře, jak jej popisuje Elias Canetti.⁶³ V běžném kalendáři se jména dnů a měsíců stále cyklicky vracejí, mění se však číslo označující rok. To číslo neustále roste, nemůže už nikdy ubývat nazpátek ani se nedá přeskočit. Stejně tak záznamy v deníku přibývají a vše, co zachycují, už se nedá zrušit – a díky zápisu ani zcela zapomenout.

Osobní kalendář se však od toho objektivního liší. V něm se dny a měsíce neopakují tak docela stejně. Každý den v kombinaci s měsícem, a posléze i rokem, se připomíná něčím zvláštním, více či méně významnou událostí, která je s ním spojená.⁶⁴ Zápisky v deníku tak mimo jiné pomáhají zafixovat dny a události tohoto osobního kalendáře, vlastní historie, kterými si každý během života zaplňuje ten všem stejně přísně počítaný objektivní běh dní.

Také Jiří Kolář rozdělil svůj výsek toho jednoho „přestupného“ roku velmi pečlivě na dny a měsíce uspořádané podle znamení zvěrokruhu a některé dny jsou v zápisech podepřeny i různými druhy výročí (narození, úmrtí známých osobností). Kalendářové odpočítávání času se plně vyjeví při pohledu na obsah knihy, který by sám o sobě mohl sloužit jako kalendář. Stejně tak deník Jana Rychlíka z kalendáře odpočítává a vytrhává jednotlivé dny („*jdou jeden za druhým jak rány bičem. Mému synu byly včera tři měsíce*“⁶⁵), ale zároveň označuje i přesné větší úseky tohoto roku.⁶⁶ A výbor z Váchalových deníkových záznamů doplnil jeho vydavatel Jiří Olič dokonce i o „*záznamy v kalendářích, které si v obdobích let 1932-1940 umělec pravidelně psal deníkovou formou.*“⁶⁷

---

⁶³ Canetti, Elias: Dialog mit dem grausamen Partner. In Schutz, Uwe (Hg.): Das Tagebuch und der moderne Autor, s. 49-70.

⁶⁴ „*Es gibt die guten und die schlechten, die offenen und die bedrängten Tage. (...) Die wichtigsten Ereignisse stiften Gedenktage. In seiner Jugend sind's noch wenige, das Jahr bewahrt sich eine Art von Unschuld, die meisten Tage sind noch frei und ungenützt für die Zukunft. Aber allmählich füllen sich die Jahre an, mehr und mehr kehrt wieder, was entscheidend war, und schliesslich ist kaum ein Tag seines Kalenders ungenützt: er hat eine eigene Geschichte.*“ – Canetti, Elias: Dialog mit dem grausamen Partner. In Schutz, Uwe (Hg.): Das Tagebuch und der moderne Autor, s. 53.

⁶⁵ Rychlík, Jan: Deník 1955, s. 23. (27. ledna 1955)

⁶⁶ „*Dvanáctina roku je za námi.*“ – Rychlík, Jan: Deník 1955, s. 26. (31. ledna 1955) „*Čtvrtletí se převalilo jako voda*“ – Rychlík, Jan: Deník 1955, s. 66 (1. duben 1955)

⁶⁷ Olič, Jiří: Váchalovy deníky. In J. V.: Deníky. Výbor z let 1922-1964. Ladislav Horáček – Paseka, Praha a Litomyšl 1998, s. 365.

Způsobem „výroby“ se ale deník blíží také novinám. Ne nadarmo se názvy deník (journal, giornale) používají pro obojí. Denní výtisk novin je stejně jako každý deníkový záznam vždy novým záznamem událostí, vjemů, myšlenek, výročí a vzpomínek jednoho konkrétního dne, který bývá jako takový označen. Jistě, málokterý deník bývá tak pravidelný a vytrvalý jako některé noviny. Dovolují to mnohem spíš deníky z kratšího časového období, například právě jednoho roku. Ale kupříkladu Josef Váchal dovedl být takto pracovitý a zapisovat skutečně den po dni i několik let po sobě, alespoň rukopis jeho prvního deníku, z let 1922-1932, to podle Jiřího Oliče dokazuje.

Dá se také říci, že podobně jako čísla novin seřazená vedle sebe vykazuje i deník jako celek velkou rozmanitost, a přece zároveň i ubíjející monotónnost neustálého opakování. Koneckonců mezi velkými událostmi, které dnes zajímají celý svět, a těmi malými, podstatnými jen tady a teď pro jednoho jediného člověka, v principu není až takový rozdíl. S odstupem času může vše nabýt své zásadní důležitosti nebo naopak zcela ztratit jakýkoli smysl.

Jistou příbuznost a zároveň rozdílnost obou forem nakonec dokazují i vědomé textové koláže Josefa Hiršala a Bohumily Grögerové. Citace z dobového Rudého práva tu pravidelně prokládají a ironicky „ilustrují“ osobní zápisy a vzpomínky obou autorů. Jan Rychlík ve svém *Deníku 1955* velmi pečlivě sleduje český i světový tisk z tohoto období. V mnoha záznamech pak vytrhává a dále kombinuje informace nejrůznější důležitosti i bizarnosti, získané právě z novinových zpráv. A mezi jeho zápisky nacházíme i četné úvahy o důležitosti jak velkých, tak i malých soukromých zpráv o životě doby třeba pro historiky.

S novinami a ovšem také s deníkem má leccos společného ještě jedna poměrně mladá forma zachycování skutečnosti a sebe-vyjadřování pomocí jiných než přísně oficiálních kanálů. Tou jsou „osobní“ internetové blogy.⁶⁸

---

⁶⁸ Definici blogu nám vzhledem k formě samé připadá nejvhodnější definovat podle české verze internetové encyklopedie Wikipedia (ze dne 13. 7. 2008): „**Weblog** (stažením anglického **web log** – zhruba: *webový záznam[ník]*) nebo zkráceně a neformálněji **blog** je webová aplikace obsahující periodické příspěvky na jedné webové stránce. Nejčastěji, nikoli však nezbytně, bývají zobrazovány v obráceném chronologickém pořadí, (tj. nejnovější nahoře). Autor se nazývá **blogger** (někteří Češi píšou pouze jedno **g**), veškerenstvo blogů a jejich vzájemných vztahů **blogosféra**.

Weblogy tvoří nesmírně široké a diferencované pole, takže pokusy o stručnou vyčerpávající definici nějakými formálními kritérii bývají neúspěšné: spektrum sahá od osobních „deníčků“ po

Německý spisovatel Hans Werner Richter⁶⁹ se už v šedesátých letech, dávno před rozvojem internetu, ptá, zda náhodou deníky, stejně jako osobní korespondence, které leccos ubraly už telefony, nejsou zcela zastaralou formou, patřící zaniklé měšťanské době. Zda se vůbec hodí psát deník před spaním na stroji nebo namluvit na diktafon. Jistě, velká část české literární produkce od padesátých do osmdesátých let dvacátého století je tu dostatečně pádnou odpovědí. Ale jako svéráznou odpověď na tuto otázku lze možná brát právě i internetové blogy.

Shody i rozdíly ve srovnání s deníkem poměrně jasně postihuje už citovaná definice blogu. Blogové zápisky jednoho nebo i více autorů vznikají v čase postupně, ode dne ke dni, jsou tedy chronologicky uspořádané a datované. Jejich zařazení v rámci webové stránky ovšem často používá chronologii opačnou, od nejnovějších k nejstarším. Navíc bývají navzájem prolinkovány odkazy na související texty (a nejen texty a nejen v rámci této jedné stránky), čímž je na jednu stranu narušena, na druhou stranu posílena jejich diskontinuita. Obsahově ani formálně nejsou stejně jako deníky nijak omezeny, vznikají jako bezprostřední reakce a s různou mírou literární ambice.

Zcela jinak je tomu ovšem s jejich intimitou. Přístup k nim bývá od počátku v různé míře ne/omezený pro další čtenáře, kteří se ovšem mohou stát i spolutvárci, minimálně na rovině komentářů. Komunita spřízněných bloggerů může svoje blogy částečně uzamknout heslem, určitým oslabením naprosté veřejnosti textů jsou i přezdívky, které mnozí pisatelé používají. Často se tak jednotliví autoři v rámci komunity zasvěcených neznají jinak než na základě své virtuální identity. Blog má navíc oproti běžnému deníku jednu velkou ne/výhodu

---

oficiální zpravodajství firem, sdělovacích prostředků a politických kampaní; do weblogu může přispívat stejně tak jediný autor, malá skupina přátel nebo široká komunita. Mnoho weblogů umožňuje přidávat komentáře k jednotlivým příspěvkům, takže kolem nich vzniká čtenářská komunita; jiné jsou neinteraktivní.

Různí se i formát weblogů, od prostého seznamu odkazů na webové stránky po dlouhé původní texty. Jednotlivé příspěvky jsou téměř vždy označeny datem a časem; jelikož odkazy jsou pro weblogy důležité, většina má způsob, jak archivovat starší příspěvky a určit jim stabilní URL adresu.“

⁶⁹ Richter, Hans Werner: Warum ich kein Tagebuch schreibe. In Schutz, Uwe (Hg.): Das Tagebuch und der moderne Autor, s. 95-109.

– nemusí čekat na vydavatele. Jeho ukotvení v přítomném okamžiku je tak ještě výraznější. Málokterý blog se tak sice dočká knižního vydání, ze své podstaty jej však blogy nepotřebují.

Vrátíme-li se zpět k úvodní otázce po zastaralosti deníkové formy, jakou odpověď tedy dávají blogy? Zdá se, že dvojznačnou. Forma klasického deníku už pro tyto autory není dostatečně neomezená. Nové technické možnosti jim nabízejí i zcela nové způsoby uplatňování principů deníku, jeho nové aktualizace a posuny. To ovšem znamená, že deník jako princip rozhodně zastaralý není. Také blogy jsou totiž specifickým způsobem vyrovnávání se s uplývajícím časem, pomíjivostí, zapomínáním, vzpomínáním, událostmi, druhými lidmi. Odrážejí potřebu sebevyjádření, potřebu monologu i dialogu zároveň. Umožňují nepřeborné experimenty s fenoménem času a paměti.⁷⁰

---

⁷⁰ Více například viz Schininà, Alessandra (Catania): Das Tagebuch als Ort der Auseinandersetzung mit der Zeit. In: TRANS. Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften. No. 14/2002. WWW: http://www.inst.at/trans/14Nr/schinina_tagebuch14.htm

II. ČTENÍ DENÍKŮ Z ROKU 1955 A ROKU 1955 Z DENÍKŮ

„Rok deníku je rokem zápasu proti tomu nejdivočejšímu, co existuje, proti skutečnosti, a zároveň rokem boje o to nejdivočejší a nejfantastičtější, co existuje, o skutečnost.“⁷¹

Deník jsme si vymezili nikoli jako žánr s pevnými pravidly, ale jako svobodnou (nejen nutně literární) formu vyjádření a vyjadřování pro autora, který si deník vede. I v případě deníků psaných jako svého druhu mozaiku, koláž mnoha různých textů, jejíž možnosti jsou omezeny jen minimálně, a to chronologickým principem postupného zapisování. Ve výsledku jde tedy o útvar značně různorodý, fragmentární a v mnoha ohledech otevřený, který skýtá svobodu nejen svému autorovi v době psaní, ale také pozdějšímu čtenáři, mluvíme-li o denících publikovaných.

Deníky, z nichž se posléze stanou literární texty určené k čtení, tak nabízejí díky své různorodosti také velkou škálu možností čtení. Deník můžeme číst jako celek a jednotlivé záznamy pak jako „kapitoly“ tohoto eliptického příběhu, jehož rekonstrukce ovšem vyžaduje jistou spolupráci a míru znalostí čtenáře. Musíme však přitom zachovat původní chronologii? Mezi „kapitolami“ zde nefunguje žádná kauzální logika, deník nemá syžet, který by nás postupně uváděl do nějakého děje směřujícího od pevného začátku k jasnému konci. Mohli bychom tedy číst klidně od konce knihy k začátku. I takto by mohl deník podat určitý příběh. Stal by se třeba jakousi psychologickou detektivkou, v níž čtením zpětně, proti proudu času a paměti, stopujeme motivace, příčiny, prvotní náznaky událostí.

Stejně tak lze ale deník pojímat i jako soubor různých a poměrně samostatných textů. Každý záznam přece začíná jinde, jinak a o něčem jiném. Můžeme tedy opustit pevnou chronologii a v textu libovolně přeskakovat. Namátkově, nebo za nějakým účelem. Hledat určité motivy, informace, které nás

---

⁷¹ Kolář, Jiří: Přestupný rok, s. 90. (28. duben – čtvrtek)

zajímají. A s tím, co v textech deníků chceme a můžeme hledat, souvisí i míra znalostí, s níž je čteme: o autorovi, době, mnoha dalších literárních textech a vlastně všech oblastech, jichž se deníkové zápisy dotýkají.

Ovšem stejně, jako je svoboda deníku pro jeho autora jen relativní, protože každý pisatel si nakonec sám klade jistá omezení co do formy i obsahu, nejsou ani možnosti čtení deníku bez hranic. I sebezornější čtenář je limitován tím, jak každý z autorů svůj deník pojímal: jakou mělo pro něho psaní deníku „funkci“, co jeho stránkám svěřoval a jakou formu volil pro jednotlivé své záznamy. Koneckonců i jakýkoli ohled na budoucího čtenáře nebo přímo myšlenky na zveřejnění deníku, ať posmrtné nebo už dřívější, jsou věci autora. I to se však odráží v textech deníků a spolupůsobí na naše čtení.

Přestupný rok tak můžeme číst především jako básníkův deník podávající svědectví o době, v níž vznikl, o Kolářově pojetí básnictví a morálních zásad umělce nebo jako dokument zachycující zrod některých jeho dalších děl a úvah či textů, na nichž se významnou měrou spolupodílel. Případně jako originální čtenářský deník autora. Těžko jej však dovedeme číst jako doklad o autorových privátních aférách, jako indiskrétní odhalení společenského zákulisí nebo jako dušezpytné rozbory autorova *já*.

Toto *já* se v Kolářově deníku projevuje nejvíc tam, kde se nějak dotýká psaní. A mnohem častěji jde o psaní ve smyslu vědomé básnické tvorby než o přítomný okamžik vlastního zápisu, přestože i taková místa zde najdeme. Autorovo *já* tak cítíme v *Přestupném roce* spíš jako kompaktní autoritu za všemi jednotlivými texty. A to nejen ve smyslu garanta soudržnosti celku deníku, ale především jako autoritu básnickou a mravní.⁷²

Toto *já* za sebe naopak často nechá promlouvat ve svém deníku jiné: bezejmenné a jakoby náhodné kolemjdoucí, děti, zvířata i předměty, texty jiných autorů. Staví se tak do role svědka, který však není zdaleka náhodný a jenž ve skutečnosti nepodává jen holé svědectví. Události, promluvy, příběhy a úvahy

---

⁷² „Deník jako básnická forma, rozumíme-li formou například román, vyžaduje odvahu a sílu prorazit ve zdi každodenního života a každodenní skutečnosti třeba nepatrný, ale přesto nezbytný otvor. Že je k tomu nutné držet v hrsti alespoň vrabce řemeslné zkušenosti, snad není třeba zdůrazňovat.“ – Kolář, Jiří: *Přestupný rok*, s. 90. (28. duben – čtvrtek)

seřazené za sebou v rámci jednoho záznamu se vedle sebe neocitají nezáměrně. Mají vydat svědectví, ale *já* za nimi je víc než další ze svědků. Je také hlavním soudcem, který tyto výpovědi klade vedle sebe s pevným vědomím hodnot tak, aby samy své souvislosti vyjevily. Jen tam, kde by nemusely být tyto souvislosti jasné, překlene mezery mezi jednotlivými fragmenty autorův komentář.

Stejně tak Rychlíkův *Deník 1955* nám klade jisté meze co do různosti způsobů jeho čtení. Přestože zde vystupují na rozdíl od *Přestupného roku* častěji i osoby a události zcela konkrétní a s plnými jmény, nepustí nás autor příliš do svého privátního kruhu nejbližších. Ani tady nemůžeme skládat příběh senzačních zákulisních nebo osobních odhalení. I tam, kde se tomu na chvíli přiblížíme, jako by se autor zalekl této indiskrétnosti a zápis se rychle odrazí k dalším úvahám o „věcech veřejných“. Častěji než s přáteli nebo rodinnými příslušníky tak autor ve svých záznamech polemizuje s vědci, politiky, vojenskými důstojníky, povstalci a příslušníky všech národů a ras. A spíše než v autorově pracovně nebo za kavárenským stolem se přeneseně ocitáme na bojištích, burzách, v jednacích síních vlád nebo na ulicích měst celého světa, v minulosti i budoucnosti.

Ani v zápiscích *Deníku 1955* však nestojí všechny tyto zdánlivě nesouvislé údaje vedle sebe náhodně. I ony vypovídají o mnohých souvislostech. Nejsou ovšem svědectvím v Kolářově morálním duchu, jsou především komentovanými zprávami o světě a své době, v níž skutečné noviny buď nevycházejí, anebo nenabízejí opravdový obraz skutečnosti.

Autora *Deníku 1955* nepocitujeme za všemi jeho texty jako přísného, ale v nejvyšším smyslu spravedlivého soudce. Je daleko víc jakýmsi zapisovatelem a ironicky krutým glosátorem, který kontrast mezi jednotlivými informacemi nenechá tiše a pateticky vyznít, ale překlene jej lehkým gestem satirika či poučeného fejetonisty. Jakkoli hrůzné a humorné, závažné a marginální věci vedle sebe staví. Z denního tisku se tak v Rychlíkově deníku nejen často cituje, styl novinových komentářů prorůstá všemi texty: i legenda o Jonášovi se zde může stát publicistickou aférou.⁷³

---

⁷³ „Jonáš měl zvláštní místo mezi proroky. Prorokoval zkázu města Ninive, k níž nedošlo. Jak tedy měl prokázat skutečnost, že se mu skutečně ozval Hospodinův hlas, který jej vyzval k tomu, aby

A nakonec ani Váchalovy zápisky z roku 1955 nám nedovolí tak docela libovolné čtení. Situace je pochopitelně o to komplikovanější, že jde jen o výsek jednoho roku v rámci obsáhlejší knihy, ale především o výbor z původně mnohem rozsáhlejších textů a deníků autora. Tyto mezery, deníku uměle dodané, můžeme sice pocíťovat jako mnohem větší omezení, ale stejně tak nám můžou nabídnout větší volnost čtení. S lehčím svědomím tak můžeme třeba přeskakovat záznamy nebo listovat zcela namátkově. Naše čtení a rekonstruování příběhu tohoto „deníku“ však bude nutně vždy podřízeno také čtení a interpretaci editora výboru.

Ve srovnání s *Deníkem 1955* a *Přestupným rokem* jsou však i na takto omezeném poli jasně postihnutele rozdíly. Především nás Váchalovy zápisky nechají nahlédnout naopak téměř bezezbytku do nejtímnějšího soukromí autora. Můžeme si tak při čtení sestavit skoro přesně jeho jídelníček, poznat do detailu jeho spánkový a vycházkový režim, získat informace o všech návštěvách, domácích nehodách i svárech s družkou. Lékař by možná jen z těchto zápisů dokázal sestavit podrobnou anamnézu autora.

Zato veřejný prostor se zde smršknul na autorovo místo bydliště a nejbližší okolí. Jen útržkovitě sem občas dolehnou zprávy z Prahy, ale jinak tu máme celkem souvislou kroniku zachycující den po dni meteorologickou situaci v kraji, úmrtí místních obyvatel a stoupající ceny potravin v místním koloniálu. Je pak třeba mnohem víc čtenářova úsilí a vědomostí k tomu, aby ze všech těchto holých faktů téměř bez jediné autorovy interpretace dokázal rekonstruovat třeba příběh zestárlého a zatrpklého umělce žijícího v dobrovolném vyhnanství, do něhož se uchýlil na protest proti nepříznivé době, nebo ještě spíš proti všem a všemu.

Nebo musí čtenář minimálně prolistovat ediční poznámku, aby našel autorův vlastní interpretační klíč jako jeden z dalších možných. Neboť Váchalovy zápisky chtějí být také „*dokument, že tenkrát v dobách, kdy vláda lidu do rukou chátrý se navrátila, našinec myslel více na svého psa, svoje dýmky a dobré prožití dne než-li celou vlast, vzkříšený znovu po bouři národ, práci, socialismus,*

šel do Ninive? Dle možného svědectví lodního mužstva korábu, který jel z Jaffy do Taršíše, byl naposled viděn, kterak mizí ve vlnách rozbouřeného moře, kam byl na vlastní žádost vhozen. O velrybě máme jen jeho vlastní svědectví, a nikoho jiného. (...) Celý případ je podezřelý. Zní to celé trochu jako židovská anekdota (...) – Rychlík, Jan: *Deník 1955*, s. 44. (26. února 1955)

demokracii a jiná libivá hesla, vykřikovaná lůzou, zlodějskou, ničemnou a nespravedlnou“.⁷⁴

---

⁷⁴ Kteréžto motto si Váchal poznamenal na desky jednoho ze svých deníků, jak uvádí v edičním doslovu Jiří Olič. – in Váchal, Josef: Deníky, s. 365.

II.1 Mozaika jednoho roku

Deníky lze tedy číst nejen jako svébytné literární celky, které ať už z vůle autora nebo editora někde začínají a někde končí. Díky jejich velmi těsnému vztahu k vnější realitě se dají chápat také jako dokumenty. V míře, v jaké nám to samy texty i naše vědomosti umožňují, pak můžeme deníky číst jako více či méně osobně pojatá svědectví, kroniky nebo zprávy o jejich autorech a době, v níž vznikaly. Nebo docela konkrétně jako doklady, občas dokonce ty jediné, o některých dobových událostech a souvislostech, lidech, uměleckých textech, jejich verzích a podobně.

Tím, že jsme se zde omezili na deníky nebo části deníků z jednoho konkrétního roku, můžeme navíc naše čtení rozšířit na pátrání napříč všemi zvolenými texty. Nemusíme rekonstruovat příběh jen u každého deníku zvlášť, můžeme se pokusit získat také jakýsi ucelenější obraz roku 1955: jeho ovzduší, osobnosti a události, jak jej zachycují různí autoři ve svých deníkových zápiscích. Jako bychom rozložili mozaiky jednotlivých deníků zpátky na kusy a složili z nich jednu novou. Některé kousky tak budou ojedinělé, jiné se v různých textech opakují, další informace se můžou doplňovat.

Souvisí s tím pochopitelně i míra informací, které bychom k takovému počínání měli mít v zásobě. Jestliže totiž Kolář, Rychlík i Váchal shodně vymezují své deníkové záznamy vůči celkové politické, společenské i umělecké situaci,⁷⁵ je třeba vědět alespoň rámcově, v jaké době jsou jejich deníky psány. V žádném z jejich textů se tato situace nepopisuje explicitně. Deníky nejsou skutečnými „velkými“ kronikami, novinami či kalendáři, ale jejich osobními a soukromými pandány a odrazy.⁷⁶ A stejně tak nemůžou deníky díky svému

---

⁷⁵ „Deník je podmíněn nespokojeností s veřejným traktováním skutečnosti, kterou mohu nejen číst v knihách, novinách, slyšet v rádiu, vidět v biografu, sledovat v televizi, zaslechnout v klubech, kavárnách, na ulicích nebo shromážděních, ale nespokojenost se vším, z čeho by si mohl kdokoli jakýmkoli způsobem přivlastnit právo na vyslovení odpovědi na otázku: Co jsem žil a jak jsem žil?“ – Kolář, Jiří: Přestupný rok, s. 90. (28. duben – čtvrtek)

⁷⁶ „Deník nesmí být také vytrhávání a prezentování toho, co se domnívám, že je pro určitý čas podstatné, co se mi podařilo zvládnout, ale musí být přiznáním ke všemu, co pro mne život znamenal a co jsem byl schopen z něho vyrvat.“ – Kolář, Jiří: Přestupný rok, s. 90-91. (28. duben – čtvrtek)

pevnému zakotvení v přítomném okamžiku a otevřenosti vůči všemu příštímuh nahradit historické příručky.

V podstatě veškeré zmínky o dobové situaci jsou v našich vybraných deníkových textech metaforickými opisy nebo kusými poznámkami a komentáři dílčích událostí, které až na pozadí historických souvislostí dávají konkrétní smysl. Mnohé z Rychlíkových poznámek o podomácku brblané nespokojenosti lidí, zbrklých transformacích všech odvětví, čekání na změnu, světovém zbrojení a bombardování médií by se daly beze změny vztáhnout na naši dnešní situaci, a dávaly by opět naprosto konkrétní smysl.

Rok 1955 u nás ale ani z historického hlediska žádné převratné velké události nepřináší. Nejhorší soudní procesy pomalu odeznívají a leccos už stihlo být zrevidováno, nejvíc nepohodlné osoby a instituce, vydavatelství, časopisy apod. už byly z oficiální scény dávno odstraněny. Někteří zmizeli pro jistotu dobrovolně, jako Josef Váchal nebo Bohuslav Reynek, jehož návštěvu zbásnil Kolář v jednom ze svých záznamů.⁷⁷ Ostatně i Kolář sám má několik měsíců vazby a posléze i věznění za své texty už za sebou. Situace se zdánlivě uklidňuje a všechno se ředí v jakési dobře střežené budovatelské bahno, v němž se ovšem nelze alespoň trochu nesmočit, jak stav popisuje ve svém deníku Jan Rychlík.⁷⁸

Nastupuje nadšená éra oblbování a budování všeho příštího. „*Rádiové relace cloumají zdmi*“,⁷⁹ „*vysavače prachu zlevnily dokonce o 30 procent. Alpakové přístroje zlevnily méně. Cesta k blahobytu je nastoupena. Ještě ani ne čtyři taková zlevnění a budeme vysávat prach zdarma.*“⁸⁰ Nejčtenějšími knihami jsou Řezáčovy *Nástup* a *Bitva* a vycházejí další, ještě lepší, psané veršem i

---

⁷⁷ Kolář, Jiří: Přestupný rok, s. 366-367. (25. září – neděle)

⁷⁸ „*Vidím velkou bahnitou stoku plnou nejsmrduťjších výkalů, shnilých zbytků potravy, mrtvých krys a odporného bahna. Sedím na kameni a mám ve stoce namočené chodidlo. Je mi strašně špatně, ale stydím se zvracet. Je i trestné zvracet, správně se má zpívat. Moji bližní mají všichni smočen aspoň palec nohy. Někteří jsou však ve stoce po kolena, jiní po pás, jiní po prsa, jiní až po krk. Někteří se s rozkoší hrouží pod hladinu (...) Ti nás lákají, abychom to udělali také. Někdy lichotí a slibují, jindy vyhrožují. (...)*“ – Rychlík, Jan: Deník 1955, s. 47. (2. března 1955)

⁷⁹ Kolář, Jiří: Přestupný rok, s. 94. (1. květen – neděle)

⁸⁰ Rychlík, Jan: Deník 1955, s. 66. (1. dubna 1955)

prózou: „přečetl odp. komunistickou blbost, i blbě dost udělanou, K. F. Sedláčka *Luisiana se probouzí* (Čsl. Spis. 1953)“.⁸¹

S novinami je to podobné. „Čím je víc prostředků k hromadnému šíření pravdy, tím je jich též víc k hromadnému šíření lži.“⁸² Buď čtenáře velmi aktuálně, ale nesoustavně informují o týchž světodějných událostech a výrocích („*O Vjačeslavu Michaljoviči Molotovovi není poslední dobou nic slyšet. Za ta dlouhá léta, kdy působil v kremelské vládě, jsme si na jeho jméno i činy hodně zvykli*“⁸³), nebo lidu podávají „ožvykané zprávy a nesmyslné perličky jako sjezd dvojčat“.⁸⁴ A pak jsou tu ovšem ještě „věci, které se před veřejností zatajují proto, aby nebyl podlamován duch, pokud jde o úsilí někam to dotáhnout.“⁸⁵

Některým spoluobčanům to plně vyhovuje, jiní „žijí v kruhu svých rodin a čekají, až se něco stane. (...) Mají předplacený deník a chodí do divadel a kin. Žít se přece musí.“⁸⁶ „Navenek ochotně plesají na stewardův pokyn, ale člověk má dojem, že někteří jsou při tom smutní až nenávistní, jiní že z toho mají šibeniční a jízlivou švandu.“⁸⁷ Málokdo z nich se postaví otevřeně proti. „Takové řeči naši plavbyvedoucí nemají rádi. Proto je pronášíme šeptem nebo děláme hlučnější vlnky, abychom předmět hovoru skryli. Kdybychom byli obviněni z plavbyzrady, mohlo by se stát, že bychom byli odsouzeni k úřednímu ponoření.“⁸⁸

Ti, kdo už k úřednímu ponoření odsouzeni byli, jsou tak bez možnosti vydávat svá původní vědecká, umělecká nebo jakákoli jiná díla. („*Není ani kde*“⁸⁹) Jiří Kolář se soustředí na překládání („*Konečně z krku sloupce Stébel trávy*“⁹⁰) nebo přípravu almanachu *Život je všude* a mnozí další píšou do šuplíku nebo svá díla nechávají kolovat jen mezi přáteli v několika strojopisných exemplářích.

---

⁸¹ Váchal, Josef: Deníky, s. 299. (28. ledna)

⁸² Rychlík, Jan: Deník 1955, s. 61. (24. března 1955)

⁸³ Rychlík, Jan: Deník 1955, s. 68. (5. dubna 1955)

⁸⁴ Kolář, Jiří: Přestupný rok, s. 26. (1. duben – pátek)

⁸⁵ Rychlík, Jan: Deník 1955, s. 36. (14. února 1955)

⁸⁶ Rychlík, Jan: Deník 1955, s. 39. (18. února 1955)

⁸⁷ Rychlík, Jan: Deník 1955, s. 37. (14. února 1955)

⁸⁸ Rychlík, Jan: Deník 1955, s. 27. (31. ledna 1955)

⁸⁹ Rychlík, Jan: Deník 1955, s. 75. (15. dubna 1955)

⁹⁰ Kolář, Jiří: Přestupný rok, 103. (6. květen – pátek)

Jakákoli vlastní tvorba těchto ponořených se vlastně stává psaním sám pro sebe a blíží se tak psaní soukromého deníku. Proto také mnohé literární texty z poloviny padesátých let s deníkovou formou v různé míře pracují, a tak přechody mezi tím, co lze ještě označit za deník a kde už umělecká intence a kompozice převažuje, jsou někdy obtížně vymežitelné. Ostatně i *Přestupný rok* a *Deník 1955* můžeme na tuto hranici umístit.

Důvody tohoto prorůstání deníkových postupů do literatury však nemusíme hledat jen v praktické nutnosti skrytého psaní. Stejně tak je lze chápat jako vědomý odpor autorů vůči oficiálně nalinkované perspektivě světlých zítřků. Deník umožňuje psát libovolným způsobem a zapisovat jakkoli nepohodlné myšlenky. Především je však svou fragmentárností, nahodilostí a otevřeností před čímkoli dalším také formou zcela odporující všem budovatelským žánrům s jednoznačně koncipovaným vývojem fabule a normovanými konci. Deník se svou povahou postupného vznikání brání jasnému tvaru a dovoluje zapojování materiálu jakkoli konkrétního, možná jen minimálně zprostředkovaného, ovšem vždy osobně garantovaného. Protože právě ideologie let padesátých ukázala, jak moc je třeba všem velkým a nadosobním slovům nedůvěřovat.⁹¹

Sponorem všech plavbyzrádců, byť jen potenciálních, při této „zlé plavbě“ padesátými a mnoha následnými léty, vrátíme-li se k Rychlíkovým metaforám, pak souvisí ještě jedna věc, která je všem našim deníkovým textům z roku 1955 společná. Jakkoli literární a básnické intence v některých z nich můžeme shledávat, všechny byly publikovány teprve s opravdu deníkovým odstupem mnoha dlouhých let, některé i posmrtně. Kolářův *Přestupný rok* se tak dočkal prvního vydání až v autorových sebraných spisech v roce 1996, Rychlíkův *Deník 1955* se poprvé objevil ve vydání časopisu *Revolver Revue* z ledna 1999 a

---

⁹¹ Není to však jistě jediný důvod, protože i za hranicemi totálně uzavřených států, jako byl ten, o němž hovoříme, nebyl deník zdaleka opomíjenou formou. Právě v roce 1955 vyšel v americkém magazínu *American Heritage* článek profesora Freidela, životopisce F. D. Roosevelta, stěžující si na nadprodukcí deníkových a memoárových zápisků osob z Rooseveltova politického okolí. A na druhé straně přesné německé statistiky nám říkají, že v letech 1955-1963 si vedlo deník 31 procent školáků na dotázaných školách v západním Německu. - viz Freidel, Frank: *Are there too many New Deal Diaries?* In *American Heritage*, New York, April 1955, s. 109-112; Boerner, Peter: *Tagebuch*, s. 45.

výbor z Váchalových zápisků vyšel jako šestý svazek *Knih Josefa Váchala* v roce 2000.

II.2 Malé velké události

Deníkové záznamy však nejsou jen místem pro úvahy nad bezútěšností celkové situace. Jsou také texty osobními, a tak je zaplňují i soukromé a každodenní události. Různorodá práce: „*Dnes jsme na Barrandově zahájili konečně míchání pásů na film Hudba z Marsu.*“⁹² – „*Suším pilně tabák, dopsal Bobšův román (12 dvoulistů už!) M. dělá tvarohové knedlíky.*“⁹³ – „*L. Hruška mě požádal o stránku povídání o Whitmanovi do Knižních novinek.*“⁹⁴ Návštěvy koncertů („*Včera večer na koncertu kvarteta v Rudolfinu Beethoven.*“⁹⁵) a výstav: zvláště zápisky v *Přestupném roce* mapují poměrně důkladně všechno zajímavé, co bylo možné v roce 1955 v pražských galeriích zhlédnout.

Ale jsou to i události smutné, především úmrtí a pohřby známých osob a přátel – i tady by se dalo sestavit ze všech našich deníkových textů slušné kalendárium. Jen podle deníkových záznamů toho roku zemřeli například Albert Einstein, Saša Rašilov, Emanuel Lešehrad,⁹⁶ „*Zd. Kuděj (73 let,) literát, flákající se u Jančáků i u Karla v Brodě. A můj, učitel‘ Rudolf Bém-Hlava, velmi hodný to ke mně člověk z doby skoro před 50 léty. Uměl znamenitě malovat a umírá přezíran, aby slavný (!) ksindl malířů jiných (Slaviček např.) zářil*“,⁹⁷ Váchalova psice Asta a mnoho dalších, méně známých i docela bezejmenných lidí.

Deníkové zápisy však kromě setkání posledních zaplňují i návštěvy a potkávání se s osobami živými. Kolář navštěvuje třeba Jana Zrzavého nebo společně s Josefem Hiršalem Bohuslava Reynka, za Váchalem přijíždí Josef

---

⁹² Rychlík, Jan: Deník 1955, s. 32. (7. února 1955)

⁹³ Váchal, Josef: Deníky, s. 301. (17. května)

⁹⁴ Kolář, Jiří: Přestupný rok, s. 69. (20. duben – středa)

⁹⁵ Kolář, Jiří: Přestupný rok, s. 430. (2. listopad – středa)

⁹⁶ O smrti a pohřbu Emanuela z Lešehradu se zmiňují shodně Váchal (s. 301) i Kolář (s. 102) a oba datují jeho úmrtí 30. dubnem. Pohřeb na Olšanech pak podle Váchala proběhl ve středu 4. května, Kolář si o své přítomnosti na pohřbu píše záznam 5. května. Přesto se však ve všech nám dostupných literárních příručkách Lešehradova smrt určuje až na 30. květen 1955 a také toto výročí oslavují různé rozhlasové a jiné medailonky autora.

⁹⁷ Váchal, Josef: Deníky, s. 302. (20. srpna) Tento zápis pak výrazně kontrastuje s několika Kolářovými poznámkami o Antonínu Slavičkovi, v nichž je naopak vyzdvihována „*velikost a monumentalita Slavičkova zjevu*“. – Kolář, Jiří: Přestupný rok, s. 9. (21. březen – pondělí)

Kemr,⁹⁸ Rychlík se často setkává s Josefem Škvoreckým, Kamilem Lhotákem, Josefem Schwarzem a dalšími, a ovšem také s Lubomírem Dorůžkou, díky němuž byl vůbec strojopis *Deníku 1955* zachován.

Zvlášť významná se pak ukazují být četná setkání Jiřího Koláře, jak se odrážejí v *Přestupném roce*, a to nejen ta skutečná, osobní, ale i textová. Jak totiž ukazuje nejpodrobněji Michael Špirit,⁹⁹ v Kolářově deníku z roku 1955 se také s velkou přesností odráží zrod strojopisného almanachu *Život je všude*, který pořádal právě Jiří Kolář s Josefem Hiršalem. Všichni přispěvatelé tohoto sborníku, s výjimkou Emila Juliše, se v některém z našich deníků alespoň jednou objeví. Ať už je to osobní setkání v epicentru celého dění – za stolem kavárny Slavia nebo jinde, či prostřednictvím textu, který Kolář do svých záznamů zahrnul.

V *Přestupném roce* se tak dočteme vtípnou historku o seznámení Koláře s Václavem Havlem a Violou Fischerovou,¹⁰⁰ za ní následuje přepis Havlových veršů ze sbírky *Lyrika*.¹⁰¹ Hrabal se objeví v záznamu o zhruba o měsíc později, když mu Kolář nese do sběrných surovin svůj překlad Walta Whitmana,¹⁰² a pak v srpnovém zápisu prostřednictvím básně *Jaro*. A další jsou zastoupeni alespoň svými texty. Najdeme zde povídku Milana Hendrycha *Životopis* (14. červen), Hiršalův překlad z Morgensterna (báseň *Zkouška* – 15. srpen), báseň *Dnes* Jiřího Paukerta¹⁰³ (19. září) a nakonec 2. prosince i Zábranův sonet *Mladí Ovidiové se loučí*. A v několika Kolářových záznamech se objeví dokonce i Karel Souček,

---

⁹⁸ Josef Kemr později v devadesátých letech právě na základě tohoto jediného setkání zahajoval dosud nejucelenější výstavu Váchalovy výtvarné tvorby v Rudolfinu.

⁹⁹ Špirit, Michael: Padesát let: letopočet krásy a „neskutečný umělci“. In *Život je všude*. Almanach z roku 1956. Ladislav Horáček – Paseka, Praha a Litomyšl 2005, s. 270-291.

¹⁰⁰ „Dopoledne s Václavem Bartovským ve Slavii. Útržkovitý rozhovor a šed' zpestřil mladík s obrovským žlutým motýlkem. Sedl s úsměvem nedaleko nás, kde jej očekával přítel a dívka.

Odpoledne po druhé hodině zazvonila jakási dívka, že přijela do Prahy z Brna, že je v budce se svým přítelem a že by mě chtěla navštívit. Když jsem jim šel za čtvrt hodiny otevřít, ve dveřích stál mladík ze Slavie a dívka ze Slavie.“ – Kolář, Jiří: *Přestupný rok*, s. 46. (9. duben – sobota)

Malíř Václav Bartovský se objevuje i v Rychlíkově záznamu ze 14. ledna.

¹⁰¹ Jak opět dokládá M. Špirit: „*Dodnes je to jediná stopa o autorově knize z poloviny padesátých let; za ztracenou ji museli prohlásit i editoři Havlových spisů v roce 1999.*“ – Špirit, Michael: *Padesát let: letopočet krásy...*, s. 274.

¹⁰² „*Zanesl jsem Zpěv o mně Bohoušovi. Bohouš listuje v knize s láskou jemu vlastní.*“ – Kolář, Jiří: *Přestupný rok*, s. 100. (4. květen – středa)

¹⁰³ Jiří Kuběna

téma Paukertova textu *Karel Souček, malíř naší doby* publikovaného také v almanachu z roku 1956. A konečně Josefa Škvoreckého potkáváme pro změnu v *Deníku 1955*.

Tyto intertextové hrátky v rámci jednoho roku bychom ale mohli rozšířit ještě dál. Kamil Lhoták, Bohumil Hrabal nebo Jan Zábřana se procházejí i texty trilogie *Let let* Bohumily Grögerové a Josefa Hiršala, spolupořadatele almanachu *Život je všude*, v rámci oddílu věnovaného právě roku pětapadesát. A Jiří Kolář zde má roli přímo ústřední. Cyklus *Let let* sice vzniká jako vzpomínkově-dialogický text v sedmdesátých a osmdesátých letech, ale pracuje se v něm i s původními deníkovými zápisy autorů, s citacemi dobového tisku, úryvky literární tvorby vlastní i mnoha dalších autorů včetně Koláře apod.

A vlastně bychom se nemuseli omezovat jen na texty přísně z roku 1955. Cyklus *Let let* byl koncipován zpětně a s velkým časovým odstupem, skutečné deníkové záznamy tu byly jen výchozím materiálem. Některé události tak volně překračují své přesné časové zařazení a nacházíme je i mimo rok 1955, kam pravděpodobně patří.

V dalších oddílech této vzpomínkově-deníkové koláže se tak objevuje například text o společné návštěvě Hiršala a Koláře u Bohuslava Reynka – popsany nejprve slovy Josefa Hiršala, poté se zde přímo cituje „*deník Jiřího Koláře „Přestupný rok“*“,¹⁰⁴ tedy Kolářova báseň *V Petrkově* i s datací 25. září, ovšem bez uvedení roku. Z Kolářova deníku¹⁰⁵ se sem ovšem dostalo více textů, třeba verše o Karlu Součkovi (*Náčrt k portrétu K.S.*), a dozvídáme se i o Kolářově plánu tvořit vlastní fotografický deník. Na mnoha místech tu potkáme také Jana Rychlíka (včetně jeho fotografie) a další z okruhu společných známých, i zmíněného fotografa Jana Lukase. Dále Jana Hanče, „Bohouše“ Hrabala nebo posledního, v našich textech dosud chybějícího přispěvatele almanachu Emila Juliše.

---

¹⁰⁴ Hiršal, Josef; Grögerová, Bohumila: *Let let II. Rozmluvy*, Praha 1993, s. 196. (oddíl 1956)

¹⁰⁵ Podle M. Špirita opět jediná textová stopa o existenci *Přestupného roku* až do jeho vydání. - Špirit, M.: *Padesát let: letopočet krásy...*, s. 284.

Zvlášt' zajímavé jsou ale pasáže zachycující setkání, jichž se účastnil i Rychlík. Až tady se totiž ukazuje, že jeho glosátorské ekvilibristiky i nesmírná šíře vědomostí a zájmů nejsou jen záležitostí stylizace psaných deníkových textů: „je jako vždy ve výtečné náladě, vypráví enekdoty, zajímavosti z oblasti hudby, literatury, matematiky i lingvistiky. Jeho zájmy jsou neobyčejně široké. Od klasické, jazzové, moderní i exotické hudby přes překlady Franze Kafky a Rigo Lardnera, matematické teorie množin a grup až k jihočeským lidovým písním a folklóru vůbec. (...) Je to koncert. Ironie a černý humor. Na závěr večera obšťastní Rychlík všechny ještě některou z ‚mazovek‘. Jsou to enekdoty neobyčejně nechutné, nicméně ostře provokující. (...) Jejich drtivé vyznění nachází odezvu v daleko pruděrnějších a měšťáctějších prostředích, kam je Rychlík jako báječný společník, skladatel, muzikant, vědec i orální básník často zván.“¹⁰⁶

A jestliže jsme řekli, že deníky nemohou nikdy nahradit historické příručky, u textů Hiršala a Grögerové, které s původními deníkovými záznamy jen volně pracují, je situace jiná. Velký časový odstup zde autorům umožnil nahlédnout dění v dostatečné perspektivě na to, aby texty upravili a doplnili o vše, co je potřeba k pochopení i co může být z pozdějšího hlediska čtenářsky zajímavé. *Let let* tak můžeme číst přinejmenším jako obsáhlé vysvětlivky k *Přestupnému roku* a *Deníku 1955* (odhalí se nám zde i řada jmen, která Kolář skryl do pouhých monogramů). Díky obsáhlosti a deníkové různorodosti materiálu ale může tento cyklus klidně suplovat i několik kapitol z dějin literární historie.

Do deníkových přesahů a prostupů v rámci roku 1955 bychom ale mohli přibrat i řadu dalších textů. Třeba Zdeňka Urbánka, spisovatele a překladatele, který se v okruhu kolem mnoha zmíněných autorů pohyboval. Nebo záznamy Jana Zábrany. Nejen jediný dosud nalezený fragment datovaný rokem 1955 (16. září),¹⁰⁷ ale i další texty, v nichž se vrací k padesátým létům nebo osobám zmiňovaným v našich denících i k almanachu *Život je všude*. A stejně tak bychom

---

¹⁰⁶ Hiršal, Josef; Grögerová, Bohumila: *Let let II*, s. 70. (oddíl 1953)

¹⁰⁷ Zápis se týká básně-reportáže o Praze, kterou by jednou Zábrana rád napsal. - Zábrana, Jan: *Celý život (I)*. Výbor z deníků 29. dubna 1948 – 5. listopadu 1976. Torst, Praha 1993, s. 180.

odtud mohli okruh rozšířit třeba na vzpomínky jeho matky, Jiřiny Zábranové,¹⁰⁸ která byla v roce 1955 stále ve vězení a ještě několik dlouhých let za mřížemi ji čekalo. I ona se ve svých vzpomínkách do let padesátých vrací.

A tyto pokusy by mohly pokračovat vlastně donekonečna. V denících jsou citovány nebo parafrázovány dobové noviny, množství literárních textů napříč obdobími a národními literaturami, lidová pořekadla, přísloví, objevují se zde úvahy o dalších textech, zárodky a varianty literárních textů samotných autorů deníků etc. etc.

Nemuseli bychom se zastavit prakticky nikdy, ale to už bychom přesáhli meze této práce, která chtěla jen poukázat na to, že i takto lze deníkové texty číst. Deníky jsou otevřeným prostorem rozsáhlých intertextových odkazování a průniků. I tento jejich rys opět podporuje a stejně tak je i důsledkem jejich neuzavřenosti, dialogičnosti a naprosté svobody možností formálních i obsahových. I takto se deníky znovu ukazují jako otevírající se mozaiky, koláže anebo svébytné encyklopedie.

---

¹⁰⁸ Zábranová, Jiřina: Ohlédnutí. Torst, Praha 1994.

III. DENÍKOVÉ PRINCIPY ROKU 1955

Mnohokrát už bylo řečeno, že deník je forma rozmanitá a různorodá nejen z hlediska všech jejích existujících a možných variant, ale i v rámci jednoho konkrétního „uzavřeného“ – publikovaného deníkového díla. Není totiž skutečně uzavřeným a uceleným textem, jako spíš souborem mnoha různých textů. Každý další zápis jako by byl i novým začátkem, psaným z jiné časové perspektivy, jedinečného bodu tady a teď. Deník je tak založen na diskontinuitě, přerušovanosti, a chybí v něm jednotu času, místa i děje. Výsledná fragmentárnost přitom nemusí platit jen na rovině deníku jako celku, může v různých podobách pokračovat i v rámci jednoho konkrétního záznamu. Ani ten tak nemusí být celistvým a uzavřeným textem.

V *Přestupném roce* Jiřího Koláře asi nejvýrazněji vidíme, že i jeden záznam, přiřazený jednomu konkrétnímu datu, se může mozaikovitě skládat z dalších formálně rozmanitých, různě oddělených a ne/souvisejících textů, které mezi sebou rozehrávají určitou formální i významovou hru. V některých jiných denících bývají tyto jednotlivé části, psané pravděpodobně v různých částech dne, tedy nikoli v jeden okamžik, i odděleny přesnějším určením hodiny, minuty, případně i místa.

Fragmentárnost uvnitř jednoho záznamu se však může projevat i jinak. Jednotlivé deníkové zápisky Josefa Váchala jsou sice graficky ucelenými toky textu, jejich výstavba je však často založena na prostém aditivním řazení informací bez větší souvislosti. Jsou tak velmi často pouhými výčty denních činností, cen nákupu, cílů vycházek a dalších poznámek, jež jsou k sobě přiřazovány syntakticky jen velmi volně. Používají navíc často zkratk, závorek, a dalších grafických prvků. I Váchalovy zápisky jsou tedy svým způsobem fragmentární. Také u Jana Rychlíka nacházíme v některých zápisech využití fragmentárního principu mozaiky, jak už jsme se o tom zmínili.

Deník však pojímáme a čteme také jako celek, který je svým způsobem kontinuální. Soudržnost tu zaručuje minimálně osoba jeho autora. V deníku pak

navzdory roztříštěnosti této formy nacházíme různé tematické přesahy, souvislosti, ale i opakování, tedy jakýsi „příběh na pokračování“. Otázka samozřejmě je, nakolik je tato soudržnost dána už tím, že je deník jako ucelený text, jako kniha, zveřejněn. Jako takový totiž pochopitelně možnost čtení jistého příběhu primárně nabízí. Ani autor jako subjekt a objekt deníkového díla přece nemůže být tak docela kontinuální (na rozdíl od subjektu v pamětech). S jeho posuny v prostoru a zvláště času se i on mění a vyvíjí, a v denících psaných v delším časovém období tyto proměny můžou vyvstat zřetelněji. Ale pokud chceme deník jako příběh číst, když už se nám takto nabízí, měli bychom i tyto proměny pojímat jako jeho součást.

III.1 Autor a subjekt v deníku

U deníku, i pokud jej pojímáme jako formu literární, platí víc než kde jinde, že se zde stírají tradiční hranice mezi psychofyzickou osobou autora a subjektem textu, mezi subjektem a (hlavní) postavou. Vše se slévá v jakési mnohočetné *já*, které neustále zrcadlí sebe samo¹⁰⁹ a jež obvykle „čteme“ jako hlavního hýbatele, hrdinu i ústřední téma. A to vlastně i tehdy, když takto v textu přímo nevystupuje, nebo když se jako Jiří Orten maskuje za alter ego. Právě toto *já*, které označujeme u deníků jednoduše jako autora, je pro nás zárukou koherence jinak fragmentárního a neustále se rozpadajícího textu. I přes jeho postupné, více či méně patrné proměny mezi jednotlivými záznamy jej vnímáme jako kontinuální a reálnou osobnost.

Obvykle přitom však nepracujeme pouze se všemi projevy této osobnosti přímo v textech deníkových zápisků (*já* píšící a vnímající právě teď a tady, v okamžiku zápisu; *já*, na které se vzpomíná, o němž se vypravuje; *já* v dopisech, dokumentech psaných někým jiným apod.). Při čtení pojímáme autora deníku také jako reálnou bytost skutečného světa, o které máme různou sumu znalostí. Nejčastěji čteme deníky dokonce právě proto, že jde nám jde o tuto skutečnou osobu autora. Na základě jeho deníku si chceme třeba doplnit obraz jeho osobnosti nebo jsme jednoduše zvědaví.

Autor deníku je tak při čtení konstruován jako souhra všech těchto momentů. Na základě našich znalostí o psychofyzickém autorovi si doplňujeme mezery v textu i mezi jednotlivými zápisky. Stejně tak pokud jde o osobu literárně činnou, můžeme některé části textu interpretovat na základě předchozí četby jiných jejích děl.

Platí to ale samozřejmě i naopak. Každý deník čteme i jako dokument o jeho autorovi, hledáme v něm motivy některých jeho činů, okolnosti známých

---

¹⁰⁹ Didier, Béatrice in Prostor, 1993, s. 93. Sylvie Richterová toto pojetí B. Didier na základě četby celé její práce shrnuje: „*Autor deníku zrcadlí sebe sama a tím se zdvojuje, znásobuje: spíš nežli autentické já odhaluje deník potenciál nespočetných já, která na scénu může uvést každá osoba. Formální kontinuita já v deníku a pokus nějak zařizovat jeho identitu zaručují soudržnost a souvislost textu.*“ – Richterová, Sylvie in Prostor 1993, s. 27.

událostí nebo si zaplňujeme období, kdy je toho o autorovi známo velmi málo, jako to platí v případě Váchalových zápisků. U literátů opět můžeme číst deník i jako spisovatelskou dílnu, některé fragmenty jako zárodky pozdějších známých děl. V *Přestupném roce* tak jasně rozeznáváme varianty a zárodky několika budoucích Kolářových knih, především sbírek *Vršovický Ezop* a *Nový Epiktet*. V textu také objevíme první zmínku o *Moru v Athénách*¹¹⁰ nebo indicie vedoucí k strojopisnému almanachu *Život je všude*.

Opět ale platí, že každý deník je zcela svébytný a tomu také podřizujeme svoje čtení. Už četnost projevů těchto různých *já* jedné osobnosti v textu a jejich vzájemný poměr v rámci deníku jako celku jsou v každém konkrétním deníku naprosto odlišné. Velmi ostře můžeme vidět tyto rozdíly při srovnání našich deníkových textů z roku 1955.

III.1.1 *Já* v přítomném okamžiku

To, co nejvýrazněji charakterizuje deníkové psaní, je vytrhávání přítomného okamžiku a s tím spojená různá míra tematizace samotného autora v tento jedinečný moment psaní: zapisují si dnešní datum a pod něj to, co mi připadá právě teď a tady podstatné, včetně okolností této chvíle. V *Deníku 1955* tyto okamžiky, tematizované převážně na začátcích záznamů, nacházíme roztroušeny téměř pravidelně – „*Je před půlnocí. Před necelou hodinou jsem byl doprovodit Lubomíra Dorůžku a Josefa Škvoreckého, kteří mě byli navštívit.*“¹¹¹

U Jiřího Koláře těchto reflexí přítomného okamžiku najdeme výrazně méně, a ještě méně je v nich tematizován sám autor. Výrazně jich navíc ubývá směrem ke konci deníku *Přestupný rok*. Nejčastěji jsou spojené právě s aktem psaní. Jako například popis dívání se a samotného zapisování za stolkem kavárny

---

¹¹⁰ „*Napsat protektorátní variaci na Lucretiův Mor v Athénách: (...)*“ – Kolář, Jiří: *Přestupný rok*, s. 337. (11. září – neděle)

¹¹¹ Rychlík, Jan: *Deník 1955*, s. 10. (3. ledna 1955)

Slavie: „*Slavia. Mluveno poeticky, rackové jako vytrhané listy z knihy jara žebrají na chodcích. (...) Verlaine pod portrétem prezidenta usnul, jak dosedl. Terlecký v rohu u okna vyždimuje z jakési paní opravy v korektuře. (...) Papír se mi smýká pod rukama jako tramvajové vedení nad věčně vyklouzávající kladkou na křižovatce. (...) Obrovské oči oken, vysílené nádhernou podívanou, probodl nákladní vůz nacpaný telaty...*“¹¹²

U Koláře tušíme, a editor svazku Vladimír Karfík to potvrzuje, že jeho zápisky byly systematicky psány na stroji: „*Dodělal jsem to povídání až nyní do stroje*“.¹¹³ I zápis z kavárny byl tedy nejspíš později přepsán na stroji. Ostatně reflexe samotného psaní deníku, nejen okolností momentu zápisu, se v denících obecně vyskytuje také často. U Koláře se navíc velmi výrazně tematizuje psaní ve smyslu spisovatelské práce, příprav a náčrtů na jiná díla a ovšem také v četných úvahách o básnictví.

U Josefa Váchala pak vypadá situace ještě jinak. Jeho zápisky z roku 1955 tak, jak se dostaly do knižního výboru z deníků, se nesoustředí příliš na jediný přítomný okamžik, jejich zkratkovitost jim to ani příliš nedovoluje. Mnohem spíš jsou sumarizací celého uplynulého dne. Jsou psány převážně až den následující, většina z nich končí i informací o tom, v kolik šel autor spát, jak dobře spal nebo v kolik vstával. Přelévají se tedy často přes hranici jednoho dne. Popisy momentálního tady a teď se tak omezují na strohé poznámky: „*Opět venku s pejsky, malý leží se mnou.*“¹¹⁴

Tematizace sebe sama v deníku se velmi často děje i přes motivy fyzické: popisy vlastního těla, bolesti, nemoci. „*Na dnešek v noci mne bolel ramenní kloub. Asi revma.*“¹¹⁵ „*Dopoledne měl skleslou i fyzickou náladu.*“¹¹⁶ „*Cítím v sobě ještě únavu po středečním záznamu. Lehl jsem si naznak v tvář slunci...*“¹¹⁷ Více než kde jinde se v denících autor pozoruje nejen po duševní a duchovní stránce, ale sleduje právě i různé projevy svého těla. Váchal si den po dni přesně

---

¹¹² Kolář, Jiří: Přestupný rok, s. 26-27. (1. duben – pátek)

¹¹³ Kolář, Jiří: Přestupný rok, s. 64. (17. duben – neděle)

¹¹⁴ Váchal, Josef: Deníky, s. 299. (31. ledna)

¹¹⁵ Rychlík, Jan: Deník 1955, s. 20. (20. ledna 1955)

¹¹⁶ Váchal, Josef: Deníky, s. 301. (30. června)

¹¹⁷ Kolář, Jiří: Přestupný rok, s. 98. (2. květen – pondělí)

zapisuje, jaký měl spánek, jaké měl trávení, co přesně a kolik toho snědl. Stejně tak v Zábranových denících najdeme zápisky z nemocnice, u Máchy například velmi přesné záznamy z oblasti jeho sexuality apod. Jakýkoli projev vlastního těla může být pozorován a zapisován do soukromého deníku. Sibylle Schönborn mluví v souvislosti s deníky dokonce o fenoménu hypochondrie, který se vyvinul právě až s písmem – jako učenecká nemoc, nemoc píšících.¹¹⁸

A autorovo *já* tady a teď se v textu projeví přímo i tam, kde se objevuje další typický deníkový motiv: četba, čtení knih a také korespondence, čtení (a psaní) dopisů. Ve všech našich textech z roku 1955 se dozvídáme, co přesně v těchto dnech autoři četli, i co si o tom mysleli. Paralelně se záznamy všech ostatních událostí uplynulých dnů si tak píše i svůj různě obsáhlý čtenářský deník. U Váchala se tento omezuje na typické strohé poznámky: „*dnes za nové žárovky čtu Vojt. Mika: Smršť na 14. poledníku (Družstev. Práce 1948.)*“¹¹⁹ U Rychlíka četba knih inspiruje rozsáhlejší úvahy, ale i osobní asociace – „*Právě jsem dočetl quasilegendu Antonína Sovy o Pankráci Budecioví, kantorovi. Dojala mne. Snad proto, že má dějiště na jihu Čech. A jižní Čechy znamenají pro mne strašně mnoho, třebaže jsem z města.*“¹²⁰ (A stejně tak je pro Rychlíka podstatná i pravidelná četba novin, jak už jsme ukázali.)

A nakonec v Kolářově *Přestupném roce* je čtenářský deník dokonce jednou z jeho nejpodstatnějších součástí. Kolář nad přečtenými tituly nejen přemýšlí a nechává se jimi inspirovat k vlastním textům básnickým, psaným prózou nebo někde na pomezí. Vytrhává z nich celé rozsáhlé kusy, které do svého deníku téměř každodenně přepisuje, a skládá tak svou mozaiku, koláž. Poměr vlastních textů a přepsaných ukázek je zde téměř vyrovnaný.

S denní četbou samozřejmě souvisí i přijatá korespondence, jak už jsme se o ní několikrát zmínili. O dopisech se autoři v deníku obecně často zmiňují („*V úterý stejný počasím den. Praha chce na mně vzpomínky na na německ. kreslře*

---

¹¹⁸ Schönborn, Sibylle: *Das Buch der Seele*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1999, s. 77-85.

¹¹⁹ Váchal, Josef: *Deníky*, s. 302. (20. srpna)

¹²⁰ Rychlík, Jan: *Deník 1955*, s. 16. 13. ledna 1955)

Heine – neodpíšu.“¹²¹), mnohdy z nich přepisují celé pasáže, vkládají je celé. Také Kolář přepisuje velké úryvky z dopisů, ale jak odpovídá povaze jeho deníku, jde o výpisky v rámci „čtenářského deníku“, dopisy už dávno publikované jinde.

III.1.2 Já vzpomínající a já ve vzpomínkách

Už jsme několikrát uvedli, že deník je psaním z přítomného okamžiku (každý nový zápis vzniká v jedinečném a stále se posouvajícím bodě *hic et nunc*), rozhodně však není jen psaním o přítomném okamžiku. Na mnoha místech deníku autor vzpomíná, a to na minulost v čase různě vzdálenou. To jsou samozřejmě opět místa, kde se v textu přímo tematizuje autor, jak jej při čtení deníku stopujeme.

Velmi často jsou to vzpomínky relativně krátké: sem patří v podstatě převážná většina Váchalových záznamů, které sumarizují předešlý den. Jan Rychlík několikrát popisuje události předchozího dne: „*Včera jsme byli u malíře Oty Janečka. Vincenc Vingler se ženou, Kamil Lhoták a Manka Haštabová, dcera velkoměsta. Víno, chlebičky, moučníky. Spousta obrazů a kreseb. Útočilo se na kunsthistoriky jakožto na instituci. Mluvílo se o notorickém alkoholismu Františka Hrubína, který půjde na léčení do ústavu.*“¹²² A najdeme tyto krátké vzpomínky i v *Přestupném roce*, ostatně i záznamy zaslechnutých dialogů bývají často rámovány popisem situace, v níž se odehrály.

Vzpomínání v deníkovém záznamu se však může vracet i mnohem dál do minulosti, přes hranice roků, motivováno klidně i jinou vzpomínkou: „*Až večer jsem pochopil smysl téhle refýžové rozmluvy. Také my doma jsme měli každý svůj strom. Já dostal k narození jabloň. Nesla jablka samý červ. Jen několik jich vždycky zbylo na stromě, držela se větví jako klíšřata a máma je musela srážet*

---

¹²¹ Váchal, Josef: Deníky, s. 304. (11. září) – citováno včetně přetištěné autorovy chyby

¹²² Rychlík, Jan: Deník 1955, s. 18. (15. ledna 1955)

bidlem.“¹²³ A vzpomínky může autor při psaní deníku také vědomě vyvolávat – „*Snažím se rozpomenout na dobu, kdy jsem byl sám tak maličký a v těžce místnosti zíral na divadlo ostatním neviditelné,*“¹²⁴ i když s různým úspěchem – „*Rozpomínám se marně. Nepamatuji se na nic. V mém mozku to ovšem někde musí být, neboť jsem ho už tehdy měl.*“¹²⁵

Při vzpomínání v deníkovém zápisku se ovšem v jednom bodě střetává dvojí *já*. Na švu dvou různých časů se zde kříží *já* vzpomínající (tedy opět teď a tady vyvolávající vzpomínku ze své paměti) a *já* v „minulém čase“ (jako předmět vzpomínání). A výsledek tohoto střetu bude vlastně vždy jedinečný.

Přítomný okamžik natolik podmiňuje způsob, jakým se svými vzpomínkami autor pracuje, že nakonec vydají pokaždé jiný obraz těžce minulosti. Každé nové vzpomínání je aktem „přepisování“ původní zkušenosti. Může se měnit třeba jen interpretace detailů, nebo jejich pouhý výběr. Stejně tak se ale s postupem času (a tedy i získáváním nových informací, zkušeností a s nezadržitelným procesem zapomínání) může původní událost změnit k nepoznání. Může být s odstupem času doplněna o podrobnosti, které se vůbec nestaly nebo proběhly docela jinak, a naprosto odlišně může vyznít především její interpretace.

Nechceme se zde však pouštět do psychologických rozborů fungování lidské paměti. Jde nám pouze o vzpomínky v deníku – a na tomto místě také o jeden zásadní rozdíl deníku oproti jiným textům, zvláště výrazně pak proti pamětem a memoárům, kde se také hojně vzpomíná. Tím, že deník vzniká v čase postupně, a často ve velmi dlouhém časovém období, umožňuje totiž tyto postupné proměny vzpomínek také zafixovat (a to s velmi přesnou datací) a posléze při čtení i srovnat vedle sebe. Jako kdybychom dokázali rekonstruovat všechny vrstvy palimpsestu a rozložit je vedle sebe v prostoru. I to je ostatně jedna z poloh oné tolik diskutované autenticity deníku.

---

¹²³ Kolář, Jiří: Přestupný rok, s. 23. (30. březen – středa)

¹²⁴ Rychlík, Jan: Deník 1955, s. 24. (27. ledna 1955)

¹²⁵ Rychlík, Jan: Deník 1955, s. 24. (27. ledna 1955)

Místem zřetelné tematizace autorova *já* v deníku a zároveň i jistým odrazem minulosti jsou i sny, které si sem pisatelé často zapisují. „*Včera jsem měl sen. Krátký a obyčejný. V rovinatém kraji podobném královédvorskému jsem seděl v hluboké trávě. (...)*“¹²⁶ Také sen svým způsobem reflektuje minulé události a vytváří z nich nový obraz i novou interpretaci skutečnosti. Existují dokonce i texty, které se omezují jen na zaznamenávání snů. Zda je lze nazývat deníkem, je však otázka řešitelná vždy jen nad konkrétním textem.¹²⁷

V souvislosti s pamětí, vzpomínáním a zapomínáním se u deníků samozřejmě nabízí celá řada dalších otázek. Zamýšlet se můžeme nad samotnou funkcí deníku pro svého autora: nakolik je psán pro paměť, jako její podpora nebo dokonce náhrada. A na kolik může tuto funkci vzhledem ke své mezerovitosti opravdu splnit. Stejně tak ale můžeme uvažovat i o deníku jako dokumentu pro pozdější čtenáře. Ať už v něm čtenář hledá fakta o jeho autorovi nebo o době, kdy byl psán. A stejně jako běžný čtenář v něm může hledat informace samozřejmě i historik.

Přes všechny jeho proměny a posuny je to ale nakonec právě autor (autor jako průsečík všech jeho *já* v textech i mimo ně), co pro nás kromě vazby knihy drží deník jako celek pohromadě. K autorovi vztahujeme všechny disparátní záznamy čehokoli, co je do deníku zařazeno. Deník tak není a nemůže být jen prostým záznamem událostí v čase, jako je třeba záznam z průmyslové kamery v obchodním centru. Protože právě jen autor mohl tyto události (vzpomínky, historiky, dialogy, dokumenty, texty jiných autorů, ...) do svého deníku zařadit. Stejně jako v jakémkoli jiném literárním, uměleckém díle je autor momentem selekce a jisté hierarchizace.

Oproti jiným dílům zde však nelze striktně oddělovat psychofyzickou osobu tohoto autora od toho, jak se v různých stylizacích projevuje jako subjekt i objekt ve svých textech. Pro naše čtení deníkových textů, zaplňování mezer a interpretaci je podstatný právě střet všech těchto podob autora. Vnímáme jej nejen

---

¹²⁶ Rychlík, Jan: Deník 1955, s. 24. (28. ledna 1955)

¹²⁷ Například Divišovy vydané záznamy snů lze těžko považovat za skutečný deník. Minimálně proto, že v nich zcela chybí chronologické řazení. – Diviš, Ivan: Noc, nebudeš se báti... Melantrich, Praha 1991.

jako vypravěče a postavu, ale i jako reálnou osobu, která vždy znovu v okamžiku zápisu zvažuje a selektuje, co a jakou formou teď a tady v deníku zachytit a zachovat, ať už pro to má jakékoli důvody. Protože stejně jako čtenář ani autor svého deníku dopředu neví, jak by měl „příběh“ pokračovat. Jeho neomezená moc nad textem i vypravěčská vševědounost končí právě v okamžiku zápisu. Dál už je před ním jeho deníkový materiál, nepředvídatelná skutečnost, stejně otevřený jako před kýmkoli jiným.

Chtěli jsme na několika příkladech ukázat, že projevy tohoto autora v jednotlivých textech i deníku jako celku jsou naprosto odlišné, stejně jako míra literární stylizace i sebestylizace. Přesto však dál trváme na tom, že vést hranici mezi deníky intencionálními či neintencionálními, literárními a neliterárními apod., nikdy tak docela nelze.

III.2 Ke komu se mluví

Protějškem autora a vypravěče v každém literárním textu jsou čtenář a adresát v té podobě, jak je evokován v samotném textu. I v této oblasti je však situace v denících komplikovanější a nejasnější. Směšovat narativního adresáta v textu s klasickým čtenářem vydaného díla samozřejmě ani u deníku nemůžeme, ba dokonce jsou mezi nimi rozdíly možná ještě propastnější než v jiných literárních dílech. Zato zde však platí jisté přesahy mezi adresátem a autorem (jako součtem všech jeho deníkových poloh).

Základní paradox je opět obsažen už v situaci, za jaké deník vzniká. Deník autor nepíše jako dílo primárně určené veřejnosti, přesto se jím však po svém vydání vždy stane. Ostatně každý text, každé vyprávění, už svou existencí čtenáře implikuje.¹²⁸ A stejně tak každý pisatel deníku více či méně uvědoměně s tímto faktem počítá. Už v samotném aktu utajování a skrývání deníku před druhými je obsažen jistý ohled na čtenáře.

Stopovat adresáta, jak je implikován přímo v textu, je v deníku obtížné. Jednak se situace může měnit zápis od zápisu (i v závislosti na zvolené formě či žánru) a jednak ani zde neplatí přesné hranice.¹²⁹

Komu je tedy deník určen, ke komu se v něm mluví? Někteří říkají, že v deníku tak, jak je původně psán, mluví především autor sám k sobě.¹³⁰ Tím hlavním adresátem je tedy sám autor. (A stejně tak může být autor i čtenářem svého deníku, v případě nevydaných deníků dokonce tím jediným.) Pak by se ovšem mohl v zápisku omezit na pouhé telegrafické poznámky a zkratky, které nemusí pochopit nikdo jiný. I takové záznamy najdeme, zvláště u Josefa Váchala: „*Pondělek zamračený, částečná obleva. V sobotu byla u nás pí. Čmelíková.*

---

¹²⁸ „Deník se neobrací k druhým osobám, avšak počítá s tím, že ho někdo bude číst.“ – Richterová, Sylvie in Prostor 1993, s. 26.

¹²⁹ Navíc se zde ještě setkáváme s četnými texty jiných autorů, které už samy o sobě obsahují nějakého adresáta.

¹³⁰ „Im Tagebuch spricht man zu sich selbst. Wer das nicht kann, wer eine Zuhörerschaft vor sich sieht, sei es auch eine späte, sei es eine nach seinem Tod, der fälscht.“ – Canetti, Elias: Dialog mit dem grausamen Partner. In Schutz, Uwe (Hg.): Das Tagebuch und der moderne Autor, s. 55.

Bobšovi úplně dopsáno 44 stran. M. jela do J. v pět.“¹³¹ A podobně vypadají i některé Kolářovy poznámky k vlastní literární tvorbě: „*Napsat rub této historie: Zločincům se vede dobře a umírají v pokoji a slávě. Naopak trpící odcházejí v strašlivých bolestech atd.*“¹³² Přímo mistrem zkratek byl třeba Albert Camus,¹³³ pokud se podíváme v rámci roku 1955 i na zahraniční deníky.

Žádný existující deník se však nedrží takto strohých poznámek setrvale. I zkratkovitý zapisovatel-kronikář Josef Váchal ztvárňuje některé události jako souvislé a dramatické vyprávění, třeba umírání a pohřbívání svého psa.¹³⁴ Těžko však můžeme jasně rozhodnout, zda ho k tomu vedla myšlenka publikace svých zápisků, nebo třeba jen nedůvěra ve vlastní paměť.

Nabízí se samozřejmě i možnost zkoumat míru vysvětlování a objasňování souvislostí, které může být motivováno právě ohledem na pozdější skutečné čtenáře. I taková místa v denících nacházíme. Jde však vždy o výstavbu jednoho konkrétního zápisu nebo jeho části, a tento postup mohl autor zvolit z mnoha jiných důvodů než právě kvůli zamýšlenému zveřejnění. Pro Koláře je jeho deník jakousi literární dílnou, v níž se mohou objevovat jakkoli ucelené a hotové texty. Stejně jako pro Rychlíka může být deník místem zápisu soukromých úvah a zárodků možných esejů, které by jinak zapomněl.

Adresát ovšem může být v konkrétním záznamu deníku i jasně pojmenovaný, ať už je to skutečná osoba, mrtvá manželka nebo Stvořitel, jako je tomu mnohokrát u Rychlíka. Tento adresát je pak skutečně naznačen patřičnými gramatickými kategoriemi. A přesto je těžké rozhodnout, ke komu se vlastně takový zápis skutečně obrací. Rozhodně však můžeme říci, že takový adresát nemá nic společného se skutečnými pozdějšími čtenáři.

Vracíme se tak jen zpátky k těžko řešitelným otázkám: Je deník dialogem nebo monologem? S jakými záměry ho autor píše? A má o tom on sám jasno,

---

¹³¹ Váchal, Josef: Deníky, s. 299. (31. ledna)

¹³² Kolář, Jiří: Přestupný rok, s. 122. (15. květen – neděle)

¹³³ Camusovy deníky byly ostatně také vydány pod názvem Zápisníky, což jejich zkratkovitost silně naznačuje. – viz Camus, Albert: Zápisníky III. Březen 1951 – prosinec 1959. Mladá fronta, Praha 2000.

¹³⁴ Váchal, Josef: Deníky, s. 299-300. (22. února)

nebo se jeho chápání deníku může zápis od zápisu proměňovat? Lze tedy vést jasné hranice mezi záměrnými a nezáměrnými deníky?

III.3 Čas v deníku

Jednou z nejpodstatnějších kategorií při uvažování o deníku je čas. Už proto, že právě zde jsou obvykle hledána jediná kritéria pro to, abychom dané dílo označili za deník. Jediné, co je všem deníkům společné, je jejich chronologické uspořádání, které odpovídá jejich postupnému vzniku den po dni.

Čas ve své mnohvrstevnatosti je však nejen zásadním faktorem ovlivňujícím způsob deníkového psaní, ale také tím hlavním důvodem, proč je deník psán. Pokud by tomu tak nebylo, zvolil by autor patrně zcela jinou formu pro své texty. Dokazuje to i četnost motivů času, plynutí, stárnutí a smrti v samotných textech deníků.

Různě přesným označení času ostatně deníkový zápis obvykle už začíná. Právě tento okamžik je důležitý, tento má být vytržen z celkového plynutí, běhu jiných podobných dní. Proto je ovšem třeba tento den nějak odlišit. Nestačí pouhé datum, každý den má i svá výročí, „5. listopadu 1836 zemřel v Litoměřicích Karel Hynek Mácha.“¹³⁵ Na některé dny připadají také svátky, i když se nám nemusí vést zrovna svátečně: „Je opravdu máchovský první máj. Rádiové relace cloumají z dmi. Špatně jsem spal, seděl jsem nad korekturami do dvou hodin.“¹³⁶

A každý den má i jiné své neopakovatelné kvality: co jsem dělal, s kým jsem se setkal a co mě napadlo – „U profesora J. Rozhovořili jsme se o Mrštíkovi. Znovu na mne sedlo pokušení „roku ve městě, se vším, důsledně, jako to udělali Mrštíkové.“¹³⁷ Také počasí a světové události se mění a přece jen stále opakují, jako dny a měsíce: „Pocasí je stále velmi chladné, musím topit. Venku mží. V Londýně už měsíc nevycházejí noviny.“¹³⁸

Čas ale také různě rychle plyne. Někdy pozvolna, den po dni – „Včera jsem četl v kavárně jeden východoněmecký deník,“¹³⁹ – někdy utíká, valí se nebo nenávratně mizí kamsi. „Čtvrtletí se převalilo jako voda, která poznenáhlu víc a

---

¹³⁵ Kolář, Jiří: Přestupný rok, s. 438. (5. listopad – sobota)

¹³⁶ Kolář, Jiří: Přestupný rok, s. 94. (1. květen – neděle)

¹³⁷ Kolář, Jiří: Přestupný rok, s. 131-132. (21. květen – sobota)

¹³⁸ Rychlík, Jan: Deník 1955, s. 75. (16. dubna 1955)

¹³⁹ Rychlík, Jan: Deník 1955, s. 52. (9. března 1955)

víc pění a zrychluje svůj běh blíže se k vodopádům.“¹⁴⁰ A nezadržitelnost jeho nekompromisního odpočítávání se nám připomíná všem: „*Smutně skonává rok – zda poslední už? Konečně sami – já a pes! Není čeho litovat, ha!*“¹⁴¹ „*Odpoledne v nemocnici za Janem M. má hlavu jasnou a slova čistá jako vždy, ale smrt mu stojí za hlavou (...)*“¹⁴² Pro jiné už přestal plynout definitivně. „*S J. W. na pohřbu Emanuela z Lešehradu. Zemřel 30. dubna. Nebe bylo šedivé jako celý jeho neštovicový život.*“¹⁴³

Co je tedy nakonec při psaní deníku důležitější, ono neopakovatelné dnes? Na to by stačila báseň, povídka, esej nebo fejeton. Tak tedy zachytit události dne? Ty najdeme ve starých novinách mnohem přehledněji. Naše, soukromé události? Na to je diář. Tak tedy plynutí času, stárnutí, strach ze smrti a aby tu po nás něco zbylo? Na to se lépe hodí paměti nebo pěkně vyvedený náhrobní nápis. Co je tedy deníkové psaní? Všechno dohromady, a ještě mnohem víc. Jak se komu a v který okamžik hodí.

Čas v deníku je tak nutno pojímat jako střet několika časů. Právě v tomto souběžném plynutí a postupném, vždy novém vytrhávání, které pokračuje jakoby donekonečna, je jeho podstata. Nezáleží na tom, jak pravidelný je, kolik a jak dlouhých je v něm mezer, i ty mají svou roli. Každý deník má svůj vlastní rytmus, někdy klopýtavě občasný, někdy pedantsky přesný a nejčastěji střídavý, zvlášť je-li veden v dlouhém časovém rozmezí mnoha let.

Přesněji vyjádřeno se tedy v textech deníku vrství a v různé míře tematizuje několikery čas: 1. vždy nový přítomný okamžik zápisu (čas aktuálně prožívaný); 2. čas událostí, o kterých se píše (který je od přítomného okamžiku v čase různě vzdálen); 3. případně i čas znovučtení autorem, kdy se do zápisků mohou dostat další, dodatečné vpisky a opravy (tyto jsou ovšem málokdy přesně datovány, v rukopise je můžeme poznat podle jiné tužky, stylu písma, nebo zůstanou zcela neodhalený).¹⁴⁴

---

¹⁴⁰ Rychlík, Jan: Deník 1955, s. 66. (1. dubna 1955)

¹⁴¹ Váchal, Josef: Deníky, s. 305. (31. prosince 1955)

¹⁴² Kolář, Jiří: Přestupný rok, s. 12. (23. březen – úterý)

¹⁴³ Kolář, Jiří: Přestupný rok, s. 102. (5. květen – čtvrtek)

¹⁴⁴ Po vydání deníku navíc přibývá několik dalších vrstev – 4. čas úprav textů před vydáním, buď samotným autorem, častěji však editorem; 5. čas vydání, který může být od doby vzniku velmi vzdálený; 6. vynechat ale nelze ani čas čtení, citování v dalších denících, v sekundární literatuře atd. Ani z tohoto hlediska tak nemusí být čas deníku nikdy uzavřen.

Všechny tyto polohy a body se ovšem dále střetávají s celkovým plynutím, které probíhá také v paralelně několika vrstvách: a) jako čas chronologický, kalendářový, objektivní. Ten se v deníku projevuje také jako čas postupující od začátku ke konci. A dále b) jako čas subjektivně prožívaný, který se projevuje různě. Dny se vlečou, natahují, ale i ubíhají neskutečným tempem. Tento subjektivní pocit je zažíván i fyzicky, stárneme, tělo chátrá. A nejvíc tam, kde se tematizuje smrt, může být vnímán i jako čas, „ *který jde proti proudu, který jde od budoucnosti, tj. své budoucí smrti, a padá přes přítomnost do propasti minulosti.*“¹⁴⁵ A nakonec i za c) jako čas dějinný, s nímž se autor deníku nutně také konfrontuje.¹⁴⁶

Všechny tyto polohy se nakonec formálně projevují na všech rovinách deníku jako neustálý střet mezi diskontinuitou a kontinuálností, a také mezi uzavřeností a otevřeností, se všemi důsledky, které to v textech může mít. Také to nás ovšem opravňuje k tomu, abychom v deníku hledali jakýsi celistvější „příběh“.

---

¹⁴⁵ „*Jde o čas, který má vypravěč ještě před sebou a který vše, co se stalo, nenávratně zničotňuje.*“ – viz Hybler, Martin: Paměť paměti, s. 37.

¹⁴⁶ Ke srovnání času objektivního, subjektivního a dějinného viz též Schinina, Alessandra (Catania): Das Tagebuch als Ort der Auseinandersetzung mit der Zeit, http://www.inst.at/trans/14Nr/schinina_tagebuch14.htm.

III.4 Příběh

Deník rozhodně není jen skladištěm nejrůznějších vždy znovu vytržených myšlenek, pocitů, citací a mikropříběhů, ale také místem neustálého plynutí, probíhání a navazování. Dalo by se tedy říci, že i v deníku jako celku můžeme hledat jistý kontinuální děj, příběh. Přestože se zde neobjevuje přímo a obnažen jako čistá fabule.

Způsob deníkového psaní je poznamenán neustálým znovuzačínáním, perspektiva autora se tak zužuje na výhled od jednoho zápisu k druhému, od jednoho data k datu následujícímu. Proto také málokdy najdeme v deníkovém zápisu odkaz ke staršímu než těsně předcházejícímu záznamu: „*Včera jsem se trochu ukvapil, když jsem řekl, že se mínění Zsvěcenců (s velkým Z) velmi rozcházejí, pokud jde o to, jak zakusit P a Z. Dnes se mi zdá, že se tolik nerozcházejí.*“¹⁴⁷

Mnohem častěji je předchozí záznam zcela opuštěn a nový začíná bez jakékoli přímé návaznosti a jakoby od nuly. Celková struktura deníku tak nevzniká na základě promyšlené a promýšlené koncepce (pokud za ni nepovažujeme už samo rozhodnutí se pro formu deníku), ale postupně narůstá na základě prostého aditivního přiřazování. Kauzální logiku výstavby tak nahrazuje chronologické řetězení a nahodilost. (Na rozdíl od paměti a memoárů, v nichž se sice také postupuje víceméně podle chronologie, ale události jsou navzájem kladeny do jasných souvislostí.) V důsledku této fragmentárnosti a nahodilosti sice můžeme sousedství dvou záznamů pociťovat i jako zřetelný kontrast, ale ten může být čistě náhodný.

Naopak v rámci jednotlivých zápisů se s principem kontrastu pracuje velmi často záměrně. Jako u Rychlíka: „*Mrzne a chumelí. Svět hovoří o atomických zbraních.*“¹⁴⁸ Kontrastní řazení jednotlivých částí jednoho záznamu využívá v celém svém deníku i Jiří Kolář, který navíc relativně pravidelně střídá verš a prózu. I toto střídání se ovšem v deníku jako celku projeví zároveň jako

---

¹⁴⁷ Rychlík, Jan: Deník 1955, s. 21. (23. ledna 1955) Zápis navazuje na předchozí, z 22. ledna 1955.

¹⁴⁸ Rychlík, Jan: Deník 1955, s. 58. (19. března 1955)

neustálé opakování určitých postupů, témat a motivů, a z toho vyplývá i jistá monotónnost, která se týká vlastně všech deníků.

Deník je ve své nahodilosti a fragmentárnosti velmi rozmanitý, každý záznam je sám o sobě jedinečný, vzniklý v jedinečném protnutí *já tady a teď*. Ale stejně tak je každý zápis i svým způsobem jednotvárný, každý je jen vždy novou variací, opakováním a kombinováním možných témat a postupů. Jako se střídají a opakují dny v kalendáři nebo střípky v mozaice, mění se a vracejí i události, vzpomínky, setkání a způsob jejich zachycení. „*Stejně tak jednotvárný a zároveň nekonečně rozmanitý je samotný život. Proto se pisatelé deníků opakují. Měsíc po měsíci, rok za rokem a někdy i během několika let problémy zůstávají stejné, stejné jsou i charaktery, reakce, myšlenky. Deníky jsou často skvělým důkazem toho, že povaha člověka se nemění, lidské ‚já‘ zůstává stále stejné.*“¹⁴⁹

Deník tak nemusí vlastně nikdy skončit, vždy se dá připsat nové datum a připojit nový zápis. A přece každý deník někde skončí. To datum může být libovolné a také důvody, proč už se v jeho psaní nepokračuje, jsou různé. Pro Jiřího Koláře se uzavřela část roku, po který si deník vedl. Navázal jinde, svým způsobem s vytrháváním a přiřazováním neskončil do své smrti. Proč je posledním datem *Deníku 1955* právě dvacátý duben, se můžeme také jen dohadovat, stejně jako nevíme, zda se svými zápisky Jan Rychlík nepokračoval jinde. A Josef Váchal nepřestal zapisovat prakticky do své smrti, v jeho pozůstalosti zůstalo roztroušeno mnoho dalších fragmentů.

Každý deník má tedy začátek a konec, jakkoli mohou být nahodilé a otevřené. A jako takový jej i čteme. Jako směřování odněkud někam, které je pevně zachyceno v čase a písmu, a má tedy nějaký smysl. Svým zveřejněním se nám navíc deník nabízí jako dílo literární, je tedy logické hledat v něm příběh, přestože v jeho roztržitěné formě explicitně žádná fabule v rámci celku neprobíhá. Ta se zastavuje na rovině jednoho zápisu, maximálně několika těsně sousedících. Tedy tam, kde končí i perspektiva pisatele deníku.

---

¹⁴⁹ Didier, Béatrice in Prostor, 1993, s. 91.

Latentně je však fabule v deníku přítomná vždy, a všechny fiktivní románové deníky toho jasně využívají. Můžeme této latentní fabuli říkat třeba metapříběh, každopádně je však víc než v jakémkoli jiném díle zcela závislá na každém konkrétním čtenáři. Jedině aktem čtení můžeme sjednotit všechny disparátní i rozporné texty uvnitř deníku a zaplnit mezery mezi nimi tak, aby z nich příběh deníku, autora i doby vystoupil.¹⁵⁰ A stejně jako autora pojmáme při čtení deníku jako syntézu všech jeho *já*, jak se projevují v textu i mimo něj, zaplňujeme i mezery mezi zápisky jeho deníku z různých oblastí našich vědomostí i zkušeností.

V utváření celistvého příběhu při čtení deníku totiž hrají podstatnou roli i tyto mezery mezi zápisy. Stejně důležité jako to, co bylo zapsáno, je i to, co se do deníku nedostalo. Ať už je to propastná nezaplňenost několika dní i měsíců v denících z delšího časového období nebo absence jakékoli zmínky o událostech, které se ve dnech zápisů staly a o nichž máme jako pozdější čtenáři povědomí. Každá mezera se tak zvýznamňuje a láká k zaplňování a interpretaci.

Příběh deníku je stejně jako před čtenářem otevřený i před svým vlastním autorem. Žádný pisatel deníku není vševědoucím vypravěčem, protože psaní deníku se prolíná s bytím. Stejně jako se dostává vnější skutečnost různě uchopená do textu zápisů, působí nepředvídatelně už na samotné jeho utváření.¹⁵¹ Ostatně i sám autor je objektem vyprávění, jednou z reálií, se vším, co se s ním děje a co na něj působí.¹⁵² Extrémním případem takových nepředvídatelných zásahů může být smrt autora, dobrovolná či nedobrovolná. Jak poznamenává Sylvie Richterová, deník tím pak nabývá nové epické dimenze, smrt

---

¹⁵⁰ „(...) životní proud se na stránkách nečekaně stmeluje v příběh a získává alespoň deníkovou oklikou skrytý smysl, děj se co děj.“ – Cieslar, Jiří: Hlas deníku, s. 339.

¹⁵¹ „Působení času a událostí, které autor v okamžiku, kdy deník začíná psát, nemůže předvídat, spoluutváří text jako neznámá. Vstupují do něho jako *x*, jež je zdrojem nečekaných zvrátů, dobrodružství, případně tragédií a s nímž se autor musí neustále nějakým způsobem vyrovnávat. Napětí, které v románě či dramatu autor nastraží na čtenáře, je zde nastraženo osudem na autora, nebo přesněji na obsah i formu deníku, který píše.“ – Richterová, Sylvie in Prostor 1993, s. 26-29.

¹⁵² „(...) v deníku sled toho, co se s autorem děje a co na něj působí, není v jeho tvůrčí moci, a co víc: autor v mnohém neví, co se bude dít, v jaké bude situaci a co si oproti svým nynějším názorům bude myslet za rok, za měsíc, zítra. Nejen před čtenářem, také před ním je při každém záznamu ještě vše otevřeno (...)“ – Blažiček, Přemysl: Deník jako literární útvar. In Prostor 1993, č. 24, s. 39.

autora se při čtení stává součástí příběhu a můžeme mezi jednotlivými zápisky hledat i motivy předznamenávající tento konec.¹⁵³

Nastávají však i mnohem prozaičtější situace, kdy ví čtenář víc než sám autor v době psaní. Pozdější doba čtení neznámá jen větší odstup a perspektivu historickou, roli zde hrají i faktory psychologické. Čas čtení deníku je vždy kratší než čas jeho psaní, které bývá rozpuštěno i v několika letech. Čtenářova paměť tak není tolik poznamenána zapomináním a souvislosti může doplnit i tam, kde už jsou pro autora události v čase od sebe příliš vzdálené. U Zábřany tak například odhalíme, že si do svého deníku nevědomky dvakrát zapsal totéž.

Pro čtení deníku má však tato neustálá otevřenost jeho příběhu (a to všemi směry, v jisté míře platná pro čtenáře jako pro autora) ještě jeden zajímavý důsledek. Přes mimořádně přesné a „pravdivé“ uvádění doby vzniku textů se zde v některých ohledech také ruší běžná časová propast mezi autorem a čtenářem. I když deník vznikl před dávnými lety a přestože se v něm navíc tak často vzpomíná, může v něm čtenář jako v málokterém jiném díle sledovat něco, co se vlastně teprve děje. Každý deník tak čteme nejen jako nějak ukončený a zasazený do rámce doby, kdy vznikl, ale zároveň i jako velmi aktuální, stále narůstající a neustále otevřený dalšímu zápisu.

---

¹⁵³ „Zpětné působení kontextu i náhlé básnickovy smrti sémanticky polarizuje prvky, které ve výstavbě textu neměly žádnou přesnou funkci, je pocíťováno jako organická součást celkového významu díla.“ - Richterová, Sylvie: *Etika a estetika literárního deníku*, s. 14.

IV. ZÁVĚR

Mluvíme-li o denících a o příběhu, který nakonec v každém z nich můžeme čtením rekonstruovat, směšujeme ale opět nutně deníky jako zveřejněné texty a vše to, co se s deníkem i autorem děje v době jeho psaní. A dokonce se neomezujeme jen na dobu psaní, v našem čtení hraje stejně tak úlohu to, kdy deník čteme, širší rámec autorova celého života (případně jeho další tvorby) i historický pohled na celou epochu, v níž deník vznikl.

Deník tak vlastně prochází několika fázemi své existence. Oddělit můžeme minimálně jeho soukromou, více či méně skrytou etapu, a potom fázi, kdy je text v nějaké podobě vydán a jako kniha se nabízí ke čtení, zkoumání a hodnocení. Pevným mostem mezi těmito dvěma „životy deníku“ je pak v lepším případě ediční zpráva vydavatele. Ale i dál můžeme mezi těmito kapitolami odlišit několik mezistupňů. Dotkl se toho i německý spisovatel Wolfgang Koeppen¹⁵⁴ ve svém rozhlasovém příspěvku na téma deník a (moderní) autor.

---

¹⁵⁴ „Das Tagebuch und der moderne Autor – die Frage ist einfach und kompliziert. Ich überlege mir, was das alles bedeuten kann. Der Autor schreibt ein Tagebuch. Er schreibt kein Tagebuch. Er schreibt das Tagebuch für sich. Er schreibt das Tagebuch für seine Leser. Er schreibt es für die Zeitgenossen oder für die Nachwelt. Er denkt an seinen Ruhm. Er denkt an den Tod. Man findet das Tagebuch in seinem Nachlass. Seine Frau, seine Schwester, seine Kinder sind entsetzt; sie schliessen das Tagebuch ein, sie fälschen es, bearbeiten es, sie schöpfen es aus, sie geben dem Geld und dem Drängen eines Verlegers nach. Das Tagebuch interessiert oder es interessiert nicht. Es wird heute oder nach hundert Jahren oder nie gelesen. Es regt zu Doktorarbeiten an, zu Sekundärliteratur, zu anderen Tagebüchern. Das versteht sich von selbst und ist höchst fragwürdig.“ – Koeppen, Wolfgang: Unlauterer Geschäftsbericht. In Schutz, Uwe (Hg.): Das Tagebuch und der moderne Autor, s. 5.

IV.1 Rámec a vydávání deníku

Deník se nám dostává ve většině případů do rukou jako publikovaná kniha, přestože tak vůbec nemusel být zamýšlen. Zkusme tedy alespoň na konci na chvíli opustit uvažování o tom, co všechno se dělo předtím, a zaměřme se na tuto jeho druhou fázi.

„Rámec jakéhokoli literárního díla je v první řadě tvořen deskami knižní vazby“,¹⁵⁵ na nichž také v různé podobě stojí jméno autora a titul díla. Už tady ale narážíme na první problém, a opět tak odhlížíme od samotného textu. Jak je to s názvy deníků? Mají soukromé deníky vůbec nějaké názvy, když nejsou primárně zamýšleny jako díla určená k vydání, nebo jsou jim vždy dodány editorem? Nebo se na jejich vymýšlení podílí i vydavatelství, hnáno třeba i touhou po co největším odbytu knihy? U Jana Zábrany například je nesporné, že titul *Celý život* byl dodán editory,¹⁵⁶ (ovšem některé jeho dílčí deníkové soubory zřejmě své názvy už měly). Stejně tak u Josefa Váchala byl neutrální název *Deníky. Výbor z let 1922–1964* zvolen editorem svazku. U Jiřího Koláře ale naopak víme, že *Přestupný rok* uzavřel autor sám tímto názvem, jako jeden ze svých mnoha deníků.

Zřejmě tedy deníky mohou mít svá původní označení. Pisatelé vytrvalí tak možná symbolicky uzavírají některé etapy svého života, nebo snad jen jednotlivé sešity, do nichž si zapisují. Jak je to ale s názvem *Deník 1955*? V ediční zprávě na konci knihy se o tom nedozvídáme nic, takto lapidární název může být vzhledem k povaze textů stejně tak Rychlíkův jako později dodaný. A je vůbec titul deníku důležitý? Bezesporu ano, minimálně pro autora, pokud soubor svých zápisků nějak nazve. Nejspíš však je název a jeho původ podstatný i pro naše čtení, zvláště tam, kde je název původní, autorovou šifrou k textům.

Při čtení každého deníku se tak ukazuje jako nepostradatelná součást vnějšího rámce ediční poznámka. Skoro by se chtělo říct, že by se u deníků měla přesunout z konce knihy na začátek. Namísto případných vzpomínek autorových

---

¹⁵⁵ Hodrová, Daniela: ... na okraji chaosu... Torst, Praha 2001, s. 212.

¹⁵⁶ „Název *Celý život* má dvojí opodstatnění: jednak vyjadřuje charakter výboru – jeho časové rozpětí, jednak je prvním i posledním veršem Zábrany klíčové básnické skladby *Havran*“, píše v ediční poznámce k výboru z deníků jeden z editorů Jan Šulc. – Zábrana, Jan: *Celý život* (II). Výbor z deníků 5. listopadu 1976 – červenec 1984. Torst, Praha 1993, s. 1107.

současníků, které tvoří opravdu spíš jen ilustrační doprovod.¹⁵⁷ Rýpavý čtenář jako my totiž čtení deníku ediční zprávou obvykle začíná. A kromě původu názvu nás v ní zajímá i leccos dalšího. V první řadě to, jestli jde o výbor, nebo úplné vydání autorova deníku či deníků. V tomto ohledu nás poznámky editorů *Přestupného roku* i *Deníku 1955* uspokojí. Texty jsou vydány ve své úplnosti tak, jak se zachovaly.

Horší už je to u těch deníků, které jsou vydány jako výběry. Jiřímu Oličovi můžeme sebevíc věřit, že z neskutečné spousty Váchalových zápisků vybral opravdu to nejzajímavější, a přece si budeme myslet, že pro nás by bylo určitě zajímavější i ledaco jiného. Při čtení ediční poznámky k Zábranovu *Celému životu* znejistíme ještě víc. Některé oddíly jsou sice přetištěny relativně úplně, ale některé jen jako výběry. Co přesně se do výboru nedostalo? Těžko říct. Někde editor mlží, jinde nám nabídne povšechný výčet typu vynechaných textů. Některé texty navíc nebyly nalezeny vůbec. Zábrana se o nich sice v některých záznamech zmiňuje, ale tím jejich stopa končí. Trápit nás to může o to víc, že jde právě o texty z padesátých let. Právě tato mezera zeje v jinak soustavných zápiscích Jana Zábrany velmi významně.

Ale situace může být ještě horší. Občas totiž do textu zasahuje nejen pečlivý editor vedený snad dobrými úmysly, ale také cenzura. A to nejen ta „velká“ státní, která spíš zakáže rovnou celý svazek. Častější jsou zásahy „na přání okolí“, vynechávání textů či jejich částí pro někoho citlivých, po kterých ovšem běžná zvědavost prahne skoro nejvíc. Víme přesně, co a proč bylo ze Zábrany vyřazeno?

Jednu z nejhorších možností v tomto smyslu představuje třeba první vydání deníků Virginie Woolfové, pokud se opět podíváme za hranice české literatury. Šlo o výbor uspořádaný jejím manželem Leonardem.¹⁵⁸ Už v době jeho

---

¹⁵⁷ Václavu Havlovi by jistě nevadilo, kdyby jeho vzpomínku na Jana Zábranu vydavatel přesunul až za vlastní texty deníků. Jenže otevírat knihu takovou osobností může být zase lákavé pro mnohého čtenáře.

¹⁵⁸ Viz Woolf, Virginia: *A Writer's Diary. Being Extracts from the Diary of Virginia Woolf*. Edited by Leonard Woolf. The Hogarth Press, London 1975. Česky jako Woolfová, Virginia: *Deníky*. Euromedia Group – Odeon, Praha 2006. V předmluvě přitom sám Leonard Woolf přiznává, že vydávat výběry z deníků je skoro vždy velká chyba.

vydání byl však Leonard Woolf mrtvý, a tak naštěstí nemohl zabránit tomu, že velmi záhy po tomto „výběru“ začaly vycházet jednotlivé obří svazky deníků Virginie Woolfové v jejich relativní úplnosti.¹⁵⁹ Stejně tak necitlivé jako zásahy pozůstalých ale mohou být i nejrůznější čtenářské výbory z deníků slavných, vedené třeba čistě komerčními zájmy, nebo i pozdější úpravy samotného autora, pokud je deník zveřejněn na jeho přání.

V ediční poznámce nás při čtení deníku ale zajímají i další věci. Nejen co v nich není, ale i s jakým materiálem editor svazku pracoval. V jaké podobě se deníky zachovaly, jak, čím a kam byly zápisky psány. Neboť zpráva o tom, že Jiří Kolář nebo Jan Rychlík si svůj deník psali systematicky na stroji a že všechny strojopisy byly uceleně srovnány v úhledný svazeček papírů, nám může mnoho napovědět. Nejen o povaze autorů, ale i o charakteru textů samých. Stejně jako to, že Váchalovy poznámky byly naopak rozesety v sešitech i po kalendářích a samostatných útržcích papírů. Ostatně to je jedna z mála oblastí té prvotní, privátní etapy deníků, o které se tak můžeme něco přesnějšího dozvědět.

Občas se nám sice nabídnou i ukázky rukopisu, jako ve výboru z Váchalových deníků. Tady se do přetištěných zápisků dokonce povedlo dostat i některé další grafické prvky užívané autorem (nejčastěji rudé křížky u úmrtí). Ale zbytek je pro nás čtenáře knižním vydáním nenávratně ztracen. Změny rukopisu, které mohou odpovídat náladě, škrtnutí, nerozluštitelné pasáže, kresbičky, měnicí se sešity, do nichž se zapisuje. Ani nejdůkladnější ediční poznámka nám tato „fakta“ nemůže nahradit. Je to logické, a přece tím deník ztrácí mnohé ze své „autenticity“.

Ediční poznámka je pro nás zkrátka tím důležitým švem mezi vydaným deníkovým dílem a původním soukromým deníkem, do kterého bychom jinak nemohli nahlédnout, po němž však naše zvědavost prahne mnohem víc. Ostatně právě zde bychom se měli dočíst, jak vratká je hranice mezi těmito dvěma světy od samého počátku, jak málo stačí k tomu, aby se deník nezachoval vůbec. Některé deníky třeba autor zakázal vydat, některé jen za svého života, jiné měly

---

¹⁵⁹ Woolf, Virginia: *The Diary of Virginia Woolf*. Vol. I-V. Edited by Anne Olivier Bell. New York/London 1977-1984.

být přímo zničeny. Co chtěl takovými gesty autor naznačit, když své deníky sám zničit nedokázal?

Za rámeček díla v širším smyslu je ovšem považován i kontext, rámeček tvořený ohlasy na dílo.¹⁶⁰ I zde se kolem deníků hodně diskutuje. Nakolik a z jakých hledisek lze hodnotit deník, nacházející se na pomezí mezi dokumentem a uměním? Deník byl vydán jako literární artefakt, ale nebyl tak třeba vůbec zamýšlen. Přístup kritika by tomu měl odpovídat. S čistým svědomím tak může napadnout způsob vydání textů, ale dál se situace liší deník od deníku. Kde byl psán se zřejmými uměleckými ambicemi, můžeme cítit, nakolik byly naplněny. Kdo psal svůj deník s neustálým pokukováním po čtenáři a spíš než o soukromé zápisky šlo o zneužití formy k vlastní exhibici, trůfáme si toto rozpoznat. A kde se psalo na zakázku, můžeme rovnou označení deník škrtnout. Dál už ale každé jasné hranice končí.

---

¹⁶⁰ Viz Hodrová, Daniela: ... na okraji chaosu..., s. 212-213.

IV.2 Život a psaní deníku

V předchozí části jsme chtěli odhlédnout od toho, co se děje s deníkem před tím, než opustí svou skrýš. Došli jsme však znovu k tomu, že to u deníku nikdy tak docela nejde. Pokusme se tedy úplně nakonec soustředit naopak zcela jen na jeho první, soukromou fázi. Ocitáme se tím vědomě mimo literární pole. Něco možná můžeme vyčíst přímo z textů deníků, velká část úvah je však spíše domněnkami. Ani pisatelům deníků, kteří se o svém zapisování svěřují v nejrůznějších veřejných úvahách a esejích, velmi často vyvolaných anketami, tady není radno příliš věřit.

Otázek kolem kalkulace autora deníku s možným pozdějším čtenářem jsme se už několikrát dotkli. Snad každý autor se někdy touto myšlenkou zaobírá: ať s obavou (pak svůj deník nejspíš různě rafinovaně ukrývá, šifruje nebo nakonec zničí¹⁶¹) – či s nadějí. Každý deník kromě toho zničeného může být někdy nalezen a čten, i když ne nutně publikován. Stejně tak může být po letech jako ztracený poklad nalezen a čten jen svým vlastním autorem, i on se může s odstupem divit a leccos nechápat.

Přesto je však deník místem intimním, které nakonec přes všechny úvahy o nalezení láká k zapisování věcí nejosobnějších. A také každé čtení deníku, i toho vydaného, v různé míře vyvolává pocit prohlížení něčeho nepřístupného. Hrají na to i fiktivní románové deníky. Ale i názor na to, co je vlastně v deníku tajné a mělo by být ukrýváno, se může v různých dobách měnit. Sylvie Richterová si toho dobře povšimla v případě deníků českých autorů z padesátých a sedmdesátých let.¹⁶² I když také toho se dá dobře využívat pro účely čistě

---

¹⁶¹ Podle některých je to nakonec to nejlepší, co se s deníkem dá udělat: „*das TB ist, neben dem süchtig=breiten Briefeschreiben, die beliebte Äusserungsform des lebenslänglichen Dilettanten; und das Beste, was es bewirken kann der periodische Entschluss : es zu verbrennen !*“ - Schmidt, Arno: Eines Hähers: „TUÉ!“ und 1014 fallend. In Schutz, Uwe (Hg.): Das Tagebuch und der moderne Autor, s. 112.

¹⁶² „Obvykle se tajemstvím myslí věci rázu intimního, klasickým příkladem jsou erotické šifrované zápisy Máchovy (nebo obsese markýze de Sada). V českých denících však došlo k paradoxnímu převrácení běžné situace: bedlivá ‚cenzura‘ se týká především věcí obecně veřejných. Tak Jiří Kolář zachycuje první kroky totalitní moci (a jeho deníky zabavuje policie), Jan Hanč v Sešitech vyjadřuje odpor vůči režimu, Jan Zábrana v Celém životě podává podrobnou zprávu o svém ‚skrytém‘, zakázaném životě básníka, syna krutě pronásledovaných a režimem zdecimovaných rodičů, přítele cenzurovaných umělců a intelektuálů.“ – Richterová, Sylvie in Prostor 1993, s. 28.

literární, příkladem může být opět Vaculíkův *Český snář* i všechny diskuse o tom, nakolik může být toto zahrávání si s intimitou a autentičností v některých obdobích také nebezpečné.

S tím ovšem souvisí další otázky. Především proč si autor vůbec píše deník? V kapitole o dopisech a denících jsme se dotkli toho, že na prázdných stránkách sešitu pisatel nachází místo pro dialog, který nemůže být jinak uskutečněn. Vede tak rozhovor s mrtvými, s božstvy, se sebou samým. Ale to není jistě jediný důvod k psaní. Můžeme věřit vysvětlením samotných autorů, která čteme buď přímo v deníkových zápisech, nebo ve zveřejňovaných úvahách? Ano i ne. Často se tu opakují slova jako sebepoznání nebo naopak sebeobhajoba, osamělost, zklidnění, terapie, dílna, paměť, okamžik, nutnost či grafomanie. Nejspíš je však deník směsicí všech možností i mnoha dalších.

Víc může napovědět otázka, *kdy* je deník psán. Věříme-li dataci a textům deníků, píše se velmi často v noci. Skoro bychom mohli některým deníkům říkat „nočníky“, kdyby toto slovo nemělo v češtině už svůj pevný význam (i když ani ten možná funkci deníku nebo některým jeho projevům tak docela neodporuje).

V noci píše i Jan Rychlík: „*Je před půlnocí.*“¹⁶³ Možná má tento čas na hraně dvou dnů nějaký symbolický význam. Nebo je to prostě jen jediná chvíle, kdy člověka nic jiného neruší. Celý den se rozpustil v důležitější práci a nyní je ten okamžik pokračovat ve svém vyprávění. Jako Šeherezáda, kterou také přerušily vždy nové vnější okolnosti. I její nový příběh začínal pokaždé znovu a jen oddaloval pointu celého vypravování. Naopak pro Jiřího Koláře je psaní deníku také básnickou činností, a ta nesnese žádného odkladu: „*Jedině tato nemožnost odkladu činí z deníku spravedlivou básnickou formu.*“¹⁶⁴

Klid noci znamená i jistou samotu, která ale nemusí být jen chtěná. Možná je tedy důvodem k psaní deníku také osamocenosť, proto se zde tak často navazuje dialog. Psaní deníku svým způsobem tuto izolaci také samo vyvolává, odtud i

---

¹⁶³ Rychlík, Jan: Deník 1955, s. 10. (3. ledna 1955)

¹⁶⁴ Kolář, Jiří: Přestupný rok, s. 90 (28. duben – čtvrtek)

časté zaobírání se sám sebou. „*Autor si vytváří vězení tím, že se snadno izoluje od okolí a uchyluje se do svého psaní, v určitém smyslu se v něm uzavírá. Psaní se tak pro něj stává určitým druhem žaláře.*“¹⁶⁵

Mohli bychom se ptát i opačně: kdy se deník *nepíše*. Možná právě tehdy, když se jiná práce daří, když se člověku vůbec dobře vede. Někdy tak v denících zejí dlouhé mezery bez jediného záznamu. Píše se tedy spíš v době, kdy je člověk nespokojený. Se sebou, potřebuje si ulevit, nadávat, uklidnit se. Nebo se tato nespokojenost týká širších souvislostí, vnějšího světa kolem sebe. Ostatně i naše deníkové texty z padesátých let to dokazují. Snad úplně nejčastěji jsou deníky psány v době nesvobody, totality a bezpráví – soukromého, ale ještě spíš toho veřejného a zjevného. Jako texty morálně se protivící se tomuto vnějšímu světu,¹⁶⁶ jako záznamy nahrazující skutečný, veřejný dialog,¹⁶⁷ jako svědectví o tom, jak to bylo doopravdy, nebo jen jako soukromý projev hrdého odporu a jistého zadostiučinění.¹⁶⁸

A někdy tato období přicházejí i tak krátce po sobě, že nedají člověku ani na chvíli vydechnout a zapomenout. Kolář, ale i Rychlík tak v *Přestupném roce a Deníku 1955* obsáhli nejen nástup totalitní moci v padesátých letech. Stejně tak se vracejí v různě častých vzpomínkách i k druhé světové válce a zvláště tehdejším nacistickým způsobům potlačování svobody a jakýchkoli základních práv i na samotný život. Nabízí se pak nutně srovnávání obou těchto nesvobod.¹⁶⁹

---

¹⁶⁵ Didier, Béatrice in Prostor 1993, s. 91.

¹⁶⁶ „*Deník je podmíněn nespokojeností s veřejným traktováním skutečnosti, kterou mohu nejen číst v knihách, novinách, slyšet v rádiu, vidět v biografu, sledovat v televizi, zaslechnout v klubech, kavárnách, na ulicích nebo shromážděních, ale nespokojenost se vším, z čeho by si mohl kdokoli jakýmkoli způsobem přivlastnit právo na vyslovení odpovědi na otázku: Co jsem žil a jak jsem žil?*“ – Kolář, Jirí: *Přestupný rok*, s. 90. (28. duben – čtvrtek)

¹⁶⁷ „*Škoda že není příležitost a možnost něco o té věci uveřejnit. Není ani kde.*“ – Rychlík, Jan: *Deník 1955*, s. 75. (16. dubna 1955)

¹⁶⁸ „*Cestou z Jičína se dozvídám od Rohlička, že předváděn byl v televizi při přednášce, jak se za kapitalistů(!) malovalo, i můj obraz. Holt vcházím do nesmrtelnosti, když dokument tu, že líším se od státních kurev, malujících dle přání režimu, ha ha! – Dnes v neděli nikde nebyl.*“ – Váchal, Josef: *Deníky*, s. 304. (13. listopadu)

¹⁶⁹ „*Ve východním Německu se nyní říká Lieber mit Schrecken als Schrecken ohne Ende. (...) Pokud jde o Ende mit Schrecken, má jistě obyvatelstvo NDR ponětí, co takové Schrecken může znamenat, neboť mnozí z nich se o Schrecken, které sami vytvářeli, čerta starali. (...) Pak přišlo Schrecken na ně samé, neboť už podruhé si to nesprávně propočítli. Nesli to velice nelibě. Avšak vydrželi až do hořkého konce. Dnes, po pouhých desíti letech, dávají zase přednost Schrecken před životem, který vedou koneckonců v míru, ať už jakémkoliv, ale přece jen v míru.*“ – Rychlík, Jan: *Deník 1955*, s. 46. (1. března 1955)

Nakonec ze všech těchto i mnoha dalších důvodů je nejspíš někdy a pro někoho prostě nutné vést si deník. Psaní se pak může stát i posedlostí, posláním nebo způsobem bytí i přežití, jako musela Šeherezáda své vyprávění prodlužovat donekonečna. Kolář tak vytrhával a skládal deníky v různé podobě po celý svůj život, v posledních letech před svou smrtí se dokonce vrátil ke svému starému způsobu psaní deníku. Stejně tak se stalo psaní nutností pro Jana Zábranu a posedlostí pro Jana Hanče, který ještě na smrtelné posteli nadšeně plánoval, co vše si zapíše. A stejně tak nutková může být koneckonců i potřeba napodobovat deník a jeho možnosti ve svých literárních dílech, v některých spisovatelských rodinách dokonce nakažlivá.

POUŽITÁ LITERATURA

Prameny

HANČ, Jan: *Události*. Torst, Praha 1995.

HIRŠAL, Josef; GRÖGEROVÁ, Bohumila: *Let let II*. Rozmluvy, Praha 1993.

KOLÁŘ, Jiří: *Přestupný rok*. *Deník*. Mladá fronta, Dílo Jiřího Koláře sv. VI, Praha 1996.

RYCHLÍK, Jan: *Deník 1955*. Společnost pro Revolver Revue, Praha 2006.

VACULÍK, Ludvík: *Český snář*. Atlantis, Brno 1990.

VÁCHAL, Josef: *Deníky*. *Výbor z let 1922-1964*. Ladislav Horáček – Paseka, Praha a Litomyšl 1998.

WOOLF, Virginia: *A Writer's Diary. Being Extracts from the Diary of Virginia Woolf*. The Hogarth Press, London 1975.

--- *The Diary of Virginia Woolf. Vol. I-V*. New York/London 1977-1984.

ZÁBRANA, Jan: *Celý život (I)*. *Výbor z deníků 29. dubna 1948 – 5. listopadu 1976*. Torst, Praha 1993.

--- *Celý život (II)*. *Výbor z deníků 5. listopadu 1976 – červenec 1984*. Torst, Praha 1993.

ZÁBRANOVÁ, Jiřina: *Ohlédnutí*. Torst, Praha 1994.

ŽIVOT JE VŠUDE. *Almanach z roku 1956*. Ladislav Horáček – Paseka, Praha a Litomyšl 2005.

Sekundární literatura

- ARONSON, Alex: *Studies in Twentieth-century Diaries. The Concealed Self*. The Edwin Mellen Press, Lewiston/Queenston/Lampeter 1991.
- BÍLEK, Petr A.: Možnosti „JÁ“. In *Tvar* 1996, č. 14, s. 8–9.
- BLAŽÍČEK, Přemysl: Deník jako literární útvar. In *Prostor* 1993, č. 24, s. 38–39.
- BOČKOVÁ, Hana: K problematice deníku jako literárního žánru. In *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*. Univerzita J. E. Purkyně – fakulta filozofická, Brno 1990, s. 37–45.
- BOERNER, Peter: *Tagebuch*. J.B.Metzlersche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart 1969.
- CIESLAR, Jiří: *Hlas deníku*. Torst, Praha 2002.
- DIDIER, Béatrice: *Le journal intime*. Presses Universitaires de France, Paris 1976. Citováno z přeložené části publikované in *Prostor* 1993, č. 24, s. 89–94. (přeložila Margareta Troševa)
- DRAAISMA, Douwe: *Metafory paměti*. Mladá fronta, Kolumbus, Praha 2003.
- FREIDEL, Frank: Are there too many New Deal Diaries? In *American Heritage*, April 1955, Volume 6, Issue 3. New York, s. 109–112.
- HODROVÁ, Daniela: ... *na okraji chaosu*... Torst, Praha 2001.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: Paradoxy deníkové a memoárové literatury. In *Tvar* 1995, č. 20, s. 1, 4.
- HYBLER, Martin: Paměť paměti. In *Kritická příloha Revolver Revue* 2001, č. 20, s. 28–38.
- JAKOBSON, Roman: *Poetická funkce*. H&H, Jinočany 1995.
- JANOUŠEK, Pavel a kol.: *Dějiny české literatury 1945–1989 II. 1948–1958*. Academia, Praha 2007.
- KARFÍK, Vladimír: Autentičnost a forma. In *Prostor* 1993, č. 24, s. 24–26.
- Deník jako román. In *Česká literatura* 1990, č. 3, s. 255–265.
- KŘIVÁNEK, Vladimír: K problematice poetiky a poetičnosti básnických deníků. In V. K.: *Býti básníkem v Čechách*. Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta, Praha 1999, s. 149–155.

- KUBÍČEK, Tomáš: Obrana paměti. Čas a skutečnost v české literatuře sedmdesátých let, jejich povaha a důsledky aneb Co způsobuje narativ. In *Česká literatura* 2004, č. 3, s. 324–354.
- LOPATKA, Jan: *Předpoklady tvorby*. Československý spisovatel, Praha 1991.
- MACHALA, Lubomír: Deníková a memoárová literatura. In L. M.: *Literární bludiště (Bilance polistopadové prózy)*. Brána, Praha 2001, s. 33–46.
- MACHONIN, Sergej: Deníkový zápis o denících. In *Prostor* 1993, č. 24, s. 22–24.
- MAN, Paul de: *Autobiography As De-Facement*. In P. de M.: *The rhetoric of romanticism*. Reprint of essays originally written 1956–1983, Columbia University Press, New York, Guildford (Surrey) 1984, s. 67–81.
- MARTINEK, Jakub: Prostor literárního deníku. In *Tvar* 2007, č. 5, s. 12–13.
- MED, Jaroslav: (bez názvu) In *Prostor* 1993, č. 24, s. 29–31.
- MOCNÁ, Dagmar; PETERKA, Josef a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. L. Horáček – Paseka, Praha – Litomyšl 2004.
- PUTÍK, Jaroslav: (bez názvu) In *Prostor* 1993, č. 24, s. 31–32.
- QUINCEY, Thomas de: *The Palimpsest of the Human Brain*. In T. de Q.: *Suspiria de Profundis*. Edinburgh, 1871, reprinted 1884, s. 10–21.
- RICHTEROVÁ, Sylvie: Etika a estetika literárního deníku. In *Kritický sborník* 1992, č. 2, s. 12–18.
- (bez názvu) In *Prostor* 1993, č. 24, s. 26–29.
- ŘÍHOVÁ, Kateřina: Patří deníky, vzpomínky a paměti do literatury? A proč? (anketa). In *Literární noviny* 2006, č. 16, s. 10.
- SCHININÀ, Alessandra (Catania): *Das Tagebuch als Ort der Auseinandersetzung mit der Zeit*. In: *TRANS. Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften* 2002, No. 14. www: http://www.inst.at/trans/14Nr/schinina_tagebuch14.htm
- SCHÖNBORN, Sibylle: *Das Buch der Seele*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1999.
- SCHUTZ, Uwe (Hg.): *Das Tagebuch und der moderne Autor*. Carl Hanser Verlag, München 1965.
- SLOVNÍK LITERÁRNÍ TEORIE*. Československý spisovatel, Praha 1984, 2., rozšířené vydání.

ŠKLOVSKIJ, Viktor: *Theorie prózy*. Melantrich, Praha 1948.

ŠPIRIT, Michael: Padesát let: letopočet krásy a „neskutečný umělci“. In *Život je všude. Almanach z roku 1956*. Ladislav Horáček – Paseka, Praha a Litomyšl 2005, s. 270–291.

--- Výpovědi, které měly zůstat utajeny. In *Kritická příloha Revolver Revue* 1996, č. 4, s. 68–72.